

PIUS XI

ENCYKLIKA CASTI CONNUBI

Do Czcigodnych Braci Patriarchów, Prymasów, Arcybiskupów, Biskupów i innych Ordynariuszów, pokój i jedność z Stolicą Apostolską utrzymujących. O MAŁŻEŃSTWIE CHRZEŚCIJAŃSKIM NA TLE OBECNYCH STOSUNKÓW, POTRZEB, BŁĘDÓW I WYKROCZEŃ W RODZINIE I SPOŁECZEŃSTWIE.

CZCIGODNI BRACIA POZDROWIENIE I BŁOGOSŁAWIEŃSTWO APOSTOLSKIE.

Wstęp

Nieskalanego małżeństwa godność stąd zwłaszcza, Czcigodni Bracia, poznać można, że Chrystus Pan, Syn Ojca Przedwiecznego, przybrawszy ciało człowieka upadłego, umyślił małżeństwo, początek i podstawę społeczności domowej a nawet ogólnoludzkiej, nie tylko objąć w sposób szczególniejszy miłościwym swym planem zbawienia całej ludzkości, lecz, powoławszy je na nowo do nieskażonego stanu, w jakim znajdowało się z ustanowienia Bożego, wyniósł je do godności prawdziwego i "wielkiego"⁽¹⁾ Sakramentu Nowego Zakonu i oddał szafarstwo jego i pieczę o nim całą Kościołowi, Swej Oblubienicy.

Potrzeba nauki o małżeństwie.

Aby jednak z tego odnowienia małżeństwa zbierać można pośród wszystkich narodów całego świata pożądane owoce po wszystkie czasy, trzeba, aby umysły ludzkie przede wszystkim oświeciły się w prawdziwej nauce Chrystusowej o małżeństwie; trzeba dalej, by chrześcijańscy małżonkowie przy pomocy łaski Bożej, wspierającej słabą ich wolę, zestroili wszystkie myśli i wysiłki swe z owym czystym wielce prawem Chrystusowym, z którego uzyskać mogą dla siebie i rodzin swych szczęśliwość i pokój. Dzieje się niestety przeciwnie. Rozglądając się bowiem w Apostolskiej Naszej strażnicy razem z Wami, Czcigodni Bracia, z bólem serca stwierdzić musimy, że wielu bardzo ludzi, niepomyślnych odrodzenia tego dzieła Bożego, albo nie zna zupełnie przepięknej świętości małżeństwa chrześcijańskiego albo bezczelnie jej przeczy albo też na podstawie zasad fałszywej i niecznej etyki powszechnie ją zwalcza. Ponieważ zgubne bardzo te błędy i przewrotne obyczaje wkradać się zaczynają także pomiędzy wiernych i coraz więcej zagnieżdżać w ich szeregach, uznaliśmy za obowiązek Swój, jako Zastępcy Chrystusa na ziemi, Pasterza i Nauczyciela najwyższego, podnieść głos Swój Apostolski, aby odstraszyć owieczki Nam poruczone od pastwisk zatrutych i, o ile w Naszej jest mocy, zachować je w zdrowiu.

Treść Encykliki.

Do Was więc, Czcigodni Bracia, a przez Was do całego Kościoła Chrystusowego i nawet do całej ludzkości, zwrócić się postanowiliśmy z allokucją o istocie małżeństwa chrześcijańskiego, o

godności jego, o korzyściach i dobrodziejstwach spływających zeń na rodzinę i społeczeństwo ludzkie, o błędach sprzeciwiających się tej ważnej dziedzinie nauki ewangelicznej, o wykroczeniach przeciw pożyciu małżeńskiemu i o najważniejszych środkach leczniczych, idąc wtem śladem ś. p. Leona XIII, poprzednika Naszego, którego encyklikę o małżeństwie chrześcijańskim *Arcanum*⁽²⁾, przed pięćdziesięciu laty ogłoszoną, niniejszym za swoją uznajemy i potwierdzamy, oświadczając, że encyklika ta, chociaż niektóre sprawy zgodnie z warunkami i potrzebami czasów obecnych przedstawiamy nieco szerzej, nie tylko nie jest przestarzałą, lecz całą swą moc zachowuje nadal.

Podstawa nauki o małżeństwie.

Rozpoczynając zatem od Encykliki tej, poświęconej prawie wyłącznie obronie Bożego ustanowienia małżeństwa, sakramentalnej jego godności i nieprzerwanej trwałości, uznajmy naprzód podstawę, która powinna pozostać niewzruszoną i nietykalną: Małżeństwo nie zostało ani ustanowione ani odrodzone przez ludzi, lecz przez Boga; nie przez ludzi, lecz przez Boga, twórcę samego stworzenia, i tegoż stworzenia odnowiciela Chrystusa Pana prawami zostało obwarowane, wzmocnione i wyniesione; prawa te nie mogą więc podlegać żadnym zapatrywaniom ludzkim, ani umowie wzajemnej małżonków. Taka jest nauka Pisma św.⁽³⁾, takie niewzruszone ogólne ustne Podanie Kościoła, takie określenie uroczyste św. Soboru Trydenckiego, który głosi i potwierdza słowami Pisma św., że nieprzerwany i nierozzerwalny węzeł małżeński oraz jedność i moc jego pochodzą od Boga jego twórcy⁽⁴⁾.

Chociaż więc małżeństwo z istoty swej Bożego jest ustanowienia, jednak i wola ludzka bierze w nim udział, a udział bardzo wybitny. Poszczególne bowiem małżeństwo, o ile jest związkiem pomiędzy pewnym mężczyzną a pewną niewiastą, nie powstaje inaczej jak na podstawie wolnej zgody obu stron. Dobrowolny ten akt woli, którym obydwie strony oddają sobie i przyjmują nawzajem prawo właściwe małżeństwa⁽⁵⁾, jest do zawarcia prawdziwego małżeństwa tak koniecznym, że nie może go zastąpić żadna ludzka władza⁽⁶⁾. Wolność ta zmierza jedynie do stwierdzenia, czy kontrahenci mieli rzeczywiście zamiar zawarcia małżeństwa, a zawarcia go z tą osobą, czy też zamiaru tego nie mieli. Istota sama małżeństwa nie podlega wolności człowieka, tak, że kto raz zawarł małżeństwo, związany jest Bożymi jego prawami i istotnymi jego właściwościami. Anielski bowiem Doktor, rozprawiając o wierności małżeńskiej i potomstwie, tak mówi: "W małżeństwie warunki te z samej umowy małżeńskiej wynikają, tak, że gdyby coś przeciwnego im było wyrażone w kontrakcie małżeńskim, nie byłoby prawdziwego małżeństwa"⁽⁷⁾.

Przez małżeństwo łączą się więc dusze i zrastają z sobą; a zrastają się prędzej i ściślej niż ciała, nie przemijającym afektem zmysłów i uczuć, lecz rozważnym i silnym nakazem woli. Z tego zjednoczenia dusz powstaje z rządzenia Bożego święty i nienaruszalny węzeł.

Istota ta małżeństwa, wyjątkowa i jej tylko właściwa, stawia je o całe niebo wyżej nie tylko od kojarzeń zwierząt, kierowanych ślepyim tylko instynktem przyrodzonym, w których niema ni rozumu, ni zdecydowanej woli, lecz stawia ją też wyżej od ludzkich małżeństw dzikich, pozbawionych wszelkiego prawdziwego i uczciwego węzła woli i nie mających nic wspólnego z prawdziwym życiem domowym.

Stąd wynika też, że prawowita władza ma prawo i obowiązek zakazywania takich związków haniebnych, sprzeciwiających się rozsądkowi i istocie ludzkiej, przeszkadzania im i karania ich.

Ponieważ chodzi jednak o sprawę wyływającą z istoty ludzkiej, niemniej jest pewną, co już otwarcie zaznaczył ś. p. Leon XIII, poprzednik Nasz⁽⁸⁾; "Przy wyborze rodzaju życia niema wątpliwości, że w mocy jest każdego i decyzji wolnej jego podlega woli wybranie sobie jednego z dwojga: albo pójdzie za radą Jezusa Chrystusa o panieństwie, albo związanie się węzłem małżeńskim. Odebrać komuś przyrodzone i pierwotne prawo do zawarcia małżeństwa, lub ograniczyć w jakikolwiek sposób istotne przeznaczenie małżeństwa, powagą Bożą na początku ustanowione, nie wolno żadnemu ludzkiemu prawu: "*Roście i mnożcie się*"⁽⁹⁾.

Dlatego święty węzeł prawdziwego małżeństwa powstaje z woli Bożej i ludzkiej: od Boga pochodzi ustanowienie małżeństwa, jego cel, prawa i dobra; od ludzi zaś, pod wpływem i z pomocą Bożą pochodzi poszczególne małżeństwo, przez ofiarne oddanie na całe życie osoby własnej osobie drugiej z obowiązkami i dobrami od Boga ustanowionymi.

I. DARY ISTNIEJĄCE W MAŁŻEŃSTWIE

Kiedy, Wielebni Bracia, przystępujemy do wyłuszczenia owych tak wielkich dóbr prawdziwego małżeństwa od Boga nam udzielonych, przychodzi nam na myśl słowa owego przesławnego Doktora Kościoła, którego nie tak dawno temu uczciliśmy w Encyklice Naszej *Ad salutem* na obchód pełnego tysiącpięćsetlecia jego śmierci⁽¹⁰⁾: "To są - mówi św. Augustyn - dobra, dla których małżeństwo jest dobre: *potomstwo, wierność małżeńska, sakrament*"⁽¹¹⁾. O ile te trzy czynniki dobitnie bardzo zawierają najistotniejszą treść całej nauki o małżeństwie chrześcijańskim, wyjaśnia wymownie tenże Doktor Kościoła, kiedy mówi: "*Wierność małżeńska* oznacza, że poza węzłem małżeńskim nie ma być cudzołóstwa z żadną osobą trzecią; *potomstwo*, że z miłości ma być ono przyjęte, z dobrocią pielęgnowane, pobożnie wychowane; *sakrament* zaś, że związek małżeński nie ma być rozrywany i mąż rozwiedziony lub żona rozwiedziona nie mają zawierać nawet ze względu na potomstwo innego małżeństwa. To jest jakby prawidło małżeńskie, przez które przyrodzona płodność została uszlachetniona, a występki niepowsięgliwości opanowany"⁽¹²⁾.

1. DAR POTOMSTWA

a. zrodzenie go

Pierwsze więc miejsce pomiędzy dobrami małżeństwa zajmuje potomstwo. I zaprawdę sam Stwórca rodzaju ludzkiego, który w dobroci swej w dziele rozkrzewienia życia postanowił ludzi użyć jako pomocników swych, nauczał tego, kiedy, ustanawiając w raju małżeństwo, powiedział do prarodziców naszych, a przez nich do wszystkich przyszłych małżonków: "*Roście i mnożcie się i napełniajcie ziemię*"⁽¹³⁾. To samo znajduje św. Augustyn w słowach św. Pawła Apostoła do Tymoteusza⁽¹⁴⁾: "Że celem rodzenia zawiera się małżeństwo, świadczy Apostoł w ten w sposób: *Chcę, aby młodsze szły za mąż*. A jakoby wtrącono pytanie: *Dlaczego?* dodaje zaraz: "*Aby dzieci rodziły i stawały się panami domu*"⁽¹⁵⁾.

Jak wielkim dobrodziejstwem Bożym i błogosławieństwem małżeństwa jest dziecko, okazuje się z godności człowieka i celu jego najwyższego. Człowiek bowiem przewyższa już zacnością rozumnej swej istoty wszystkie inne stworzenia widzialne. Nadto Bóg pragnie, by ludzie rozmnażali się, nie tylko w tym celu, by istnieli i zapełniali ziemię, lecz daleko więcej w tym celu, by byli czcicielami Boga, poznawali Go, miłowali i posiadaniem Jego na wieczne czasy cieszyli się w niebie. Cel ten wskutek przedziwnego wyniesienia człowieka przez Boga do

porządku nadprzyrodzonego przechodzi wszystko, co oko widziało, ucho słyszało i w serce człowieka wstąpiło⁽¹⁶⁾. Łatwo stąd poznać można, jak wielkim darem dobroci Bożej, jak doskonałym owocem małżeństwa jest dziecko, zawdzięczające istnienie swe wszechmocy Bożej i współdziałaniu małżonków.

Rodzice chrześcijańscy niech zastanowią się również nad tym, że zadaniem ich jest nie tylko rozródanie i zachowanie rodzaju ludzkiego na ziemi, a nawet nie tylko wychowanie pewnej ilości czcicieli Boga prawdziwego, lecz powiększenie liczby dzieci Kościoła Chrystusowego, zrodzenie mieszkańców niebiańskich i domowników Bożych⁽¹⁷⁾, by lud służbie Boga i Chrystusa poświęcony z dnia na dzień się pomnażał. A lubo małżonkowie chrześcijańscy, jakkolwiek sami uświęceni, uświęcenia na dzieci swe przelać nie mogą, (przecież przyrodzone rozmnożenie życia stało się drogą śmierci, którą grzech pierworodny przechodzi na potomstwo), to jednak w pewien sposób biorą udział w pierwotnym małżeństwie w raju, gdyż zadaniem ich jest, ofiarować Kościołowi własne swe potomstwo, które by przez tę płodną bardzo matkę dzieci Bożych odrodziło się przez kąpiel chrztu dla nadprzyrodzonej sprawiedliwości i stało żywym członkiem Chrystusowym, uczestnikiem życia nieśmiertelnego i ostatecznie dziedzicem chwały niebieskiej, do której wszyscy całym sercem tęsknimy.

Jeżeli matka prawdziwie chrześcijańska to rozważy, pozna zaiste, że do niej odnosi się w wyższym i pełnym pociechy zrozumieniu słowo Zbawiciela: *"Niewiasta... gdy porodzi dzieciątko, już nie pamięta uciśnienia dla radości, iż człowiek na świat się narodził"*⁽¹⁸⁾. Wyniesie się ponad wszystkie bóle powołania swego macierzyńskiego, ponad jego troski i ciężary i z zwiększeni, i świętszym prawem, niż owa matrona rzymska, matka Grachów, szczyścić się będzie mogła w Bogu kwiecistym bardzo wieńcem swoich dziełek. I oboje małżonkowie uważać będą te dzieci, które skorym i wdzięcznym przyjęli sercem z ręki Bożej jako skarb powierzony im przez Boga, który zużyją nie tylko na korzyść swoją i ziemskiej swej ojczyzny, lecz który w dzień zdania rachuby z zyskiem Bogu oddadzą.

b. wychowanie potomstwa

Dobrodziejstwem wydania dziecięcia na świat nie wyczerpuje się jednak jeszcze dobro potomstwa, lecz inne do niego dołączyć się musi dobrodziejstwo, które polega na wychowaniu dziecka. Bardzo mało zaiste troski o nowo narodzone dziecko i tym samym o całą ludzkość byłby okazał Bóg najmędrzy, gdyby nie był zarazem udzielił prawa i obowiązku wychowania tym, którym udzielił możliwości i prawa rozbudzania nowego życia. Znaną bowiem jest rzeczą, że dziecko nawet w dziedzinie życia przyrodzonego, a tym mniej w dziedzinie życia nadprzyrodzonego nie może w sposób wystarczający zadośćuczynić swoim potrzebom. Skazane jest przez długie lata na pomoc, naukę i wychowanie innych. Jasną jest jednakże rzeczą, że z rozkazu natury i Boga prawo i obowiązek wychowania dzieci do tych przede wszystkim należy, którzy dzieło natury powołaniem do życia rozpoczęli i stąd nie mogą dzieła rozpoczętego i nieskończonego pozostawić i na pewną narazić zagładę. Tej tak ważnej potrzebie wychowania dzieci zaradza się najlepiej na łonie małżeństwa, w którym wobec nierozzerwalnego węzła, jakim rodzice są złączeni, wspólny obojga trud i wzajemna pomoc zawsze są w pogotowiu.

Ponieważ jednak na innym już miejscu⁽¹⁹⁾ obszernie omawialiśmy sprawę wychowania młodzieży, pragniemy to wszystko ująć ponownie słowami św. Augustyna: "Potomstwo oznacza, że ma się je z miłością przyjąć i pobożnie wychować"⁽²⁰⁾. To samo wyraża jędrnie

kodeks prawa kanonicznego. "Celem głównym małżeństwa jest rodzenie i wychowanie potomstwa"⁽²¹⁾.

W końcu nie możemy ze względu na wysoką godność i wielkie znaczenie podwójnego tego urzędu, powierzonego rodzicom dla dobra dziecka, pominąć milczeniem, że uczciwe używanie uzdolnienia, danego przez Boga celem rozniecania nowego życia, jest wedle woli Stwórcy i prawa przyrodzonego, prawem i przywilejem samego tylko małżeństwa; w którego uświęconych granicach powinno być utrzymane.

2. WIERNOŚĆ MAŁŻEŃSKA.

a. jedność

Drugie dobro, które, jak wspomnieliśmy, wylicza św. Augustyn, jest wierność małżeńska. Polega ona na obopólnym zachowaniu umowy małżonków, tak, że tego, co na podstawie tej przez prawo Boże uświęconej umowy drugiej tylko stronie się należy, nie można jej odmówić ani żadnej innej osobie zezwolić; nie można też przyznać drugiej stronie tego, na co jako sprzeciwiającemu się prawom i nakazom Bożym i z wiernością małżeńską nie liczącemu nigdy zgodzić się nie można.

Dlatego wierność ta wymaga przede wszystkim wyłącznej jedności stała małżeńskiego, jaką sam Stwórca ustanowił w małżeństwie prarodzciców naszych. Wedle woli Jego małżeństwo nie istniało inaczej, jak pomiędzy jednym mężem i jedną niewiastą. I chociaż Bóg, najwyższy prawodawca, prawo to pierwotne na pewien czas nieco złagodził, to jednak nie ulega wątpliwości, że prawo Ewangelii ową pierwotną i doskonałą jedność zupełnie przywróciło i zniosło każdy wyjątek; wykazują to jasno słowa Chrystusowe i jednolita nauka i praktyka Kościoła: "Że węzłem tym dwoje tylko się łączy i wiąże, Chrystus Pan jasno bardzo nauczał, mówiąc: *A tak już nie są dwoje, ale jedno ciało*"⁽²²⁾.

Ale, Chrystus Pan pragnął potępić nie tylko jakikolwiek, czy to kolejny, czy równoczesny rodzaj tzw. poligamii i poliandrii oraz każdy inny czyn nieobyczajny, lecz, by ustrzec święte granice małżeństwa od wszelkiego zhańbienia, zabronił też wszelkich dobrowolnych myśli i pragnień w tym względzie: "*A ja powiadam wam: iż wszelki, który patrzy na niewiastę, aby ja pożądał, już ją zczudzożył w serca swoim*"⁽²³⁾. Słów tych Chrystusa Pana nie może znieść nawet zgoda jednego z małżonków, zawierają bowiem prawo Boże i prawo przyrodzone, którego żadna wola ludzka ani złamać, ani nadwerężyć nie może⁽²⁴⁾.

Aby wierność małżeńska w całym zajaśniała blasku, powinno nawet poufale pożycie małżonków między sobą nosić znamię skromności. Małżonkowie powinni we wszystkim wzorować się na prawie Bożym i prawie przyrodzonym i starać się pójść za wolą najmędrszego i najświętszego Stwórcy z głęboką czcią dla tworu rąk Jego.

b. miłość małżeńska

To, co św. Augustyn trafnie nazywa wiernością czystości, łatwiej jeszcze, wdzięczniej i szlachetniej wyrasta, z innego głównego czynnika, z miłości małżeńskiej, która przenika wszystkie obowiązki pożycia małżeńskiego i trzyma prym w chrześcijańskim stadle małżeńskim: "Wierność małżeńska wymaga nadto, by mąż i żona byli złączeni szczególniejszą

i czystą miłością, by się miłowali nie tak, jak się cudzołóżnicy miłują, lecz tak, jak Chrystus Kościół swój umiłował". Takie bowiem prawidło przepisał Apostoł, mówiąc: *"Mężowie, miłujcie żony wasze, jak i Chrystus umiłował Kościół"*⁽²⁵⁾. Niewątpliwie obejmował On Kościół ową niezmierną miłością, nie dla Swej korzyści, lecz mając na oku jedynie dobro Oblubienicy swojej⁽²⁶⁾. Nazywamy więc miłością nie to uczucie, które polega na cielesnej tylko i prędko się ulatniającej skłonności, na słowach tylko pieściwych, lecz to, które opiera się na wewnętrznej skłonności dusz i okazuje się czynem, gdyż próbą miłości jest czyn⁽²⁷⁾. Czyn ten obejmuje w społeczności domowej nie tylko wzajemną pomoc, lecz powinien rozciągać się też, i to w pierwszym rzędzie, na to, by małżonkowie pomagali sobie wzajemnie w coraz pełniejszym ukształtowaniu i doskonaleniu człowieka wewnętrznego, by przez wzajemną wspólność życiową postępowali z dnia na dzień coraz bardziej w cnotach a zwłaszcza rośli w prawdziwej miłości Boga i bliźniego, na której ostatecznie "wszystek Zakon zawisł i prorocy"⁽²⁸⁾. A najdoskonalszym przykładem zupełnej świętości postawionym od Boga ludziom jest Chrystus Pan. Jego mogą i powinni naśladować wszyscy, w jakimkolwiek żyją stanie lub zawodzie i za pomocą Bożą, idąc za przykładem Świętych, osiągnąć szczyt doskonałości chrześcijańskiej.

To wzajemne wewnętrzne kształtowanie się małżonków, ten wytrwały wysiłek ich do udoskonalenia się, można, jak uczy Katechizm Rzymski⁽²⁹⁾, nazwać z bezwzględną słusnością najważniejszym czynnikiem i celem małżeństwa, byleby go się nie brało w rozumieniu ciaśniejszym jako instytucji do należytego rodzenia potomstwa i do wychowania go, lecz w rozumieniu szerszym jako wspólność całego życia. Z miłością tą trzeba koniecznie pogodzić wszelkie prawa i wszelkie obowiązki małżeńskie, tak, by nie tylko sprawiedliwość, lecz i miłość była prawidłem nakazu Apostoła: *"Mąż niechaj żonie powinnośc oddaje, także też i żona mężowi"*⁽³⁰⁾.

c. posłuszeństwo

W społeczności domowej, wzmocnionej węzłem miłości, powinien kwitnąć jeden jeszcze czynnik, nazwany przez św. Augustyna porządkiem miłości. Porządek ten obejmuje tak pierwszeństwo męża przed żoną i dziećmi, jak i podporządkowanie się skore, chętne i posłuszne żony, które poleca Apostoł tymi słowy: *"Żony niechaj będą poddane mężom swym, jako Panu. Albowiem mąż jest głowa żony, jako Chrystus jest głowa Kościoła"*⁽³¹⁾.

Posłuszeństwo to nie zaprzecza bynajmniej i nie znosi wolności, która słusnie przysługuje kobiecie na podstawie jej godności człowieczej i szczytnych obowiązków małżonki, matki i towarzyszki; nie nakazuje też posłuszeństwa wobec jakichkolwiek zachcianek męża, mniej zgodnych może z rozsądkiem i kobiecą jej godnością; nie stawia jej w końcu na równi z osobami, nazwanymi w prawie małoletnimi, którym dla braku dojrzałego sądu i doświadczenia życiowego odmawia się wolnego wykonywania praw osobistych. Posłuszeństwo to przeciwstawia się raczej tylko rozwydrzonej wolności, nie dbającej o dobro rodziny, zabrania w ciebie rodziny serce odrywać od głowy z szkodą niepowetowaną dla ciała iż niebezpieczeństwem bliskiej jego zagłady. Gdy bowiem mąż jest głową, żona jest sercem i jak mąż posiada pierwszeństwo rządów, tak żona może i powinna kierować się we wszystkim przywilejem miłości.

Stopień i sposób podporządkowania się żony wobec męża może być różny, zależnie od okoliczności w stosunku do osób, miejsc i czasu. Jeżeli mąż zaniedbuje obowiązki swoje, jest nawet obowiązkiem żony, zastąpić go w rządzie rodziny. Nigdy jednak i nigdzie nie wolno

obalić lub naruszyć budowy zasadniczej rodziny i prawa jej podstawowego, od Boga postanowionego i zatwierdzonego.

Z przedziwną mądrością naucza ś. p. poprzednik Nasz Leon XIII o stosunku i porządku pomiędzy mężem a żoną wspomnianej już Encyklice swej o małżeństwie chrześcijańskim: "Mąż jest panem rodziny i głową niewiasty, która, ponieważ jest ciałem z ciała jego i kością z kości jego, ma być posłuszną mężowi, nie na sposób jednak służebnicy, lecz towarzyszki, tak by posłuszeństwu nie zabrakło ani uczciwości ani godności. W tym jednak, który rozkazuje, oraz w tej, która słucha, ponieważ oboje mają przedstawiać obraz, on Chrystusa, ona Kościoła, niech miłość Boża będzie na zawsze kierowniczką obowiązków"⁽³²⁾.

To są więc czynniki, które składają się na pojęcie wierności małżeńskiej: jedność, czystość, miłość, uczciwe i szlachetne posłuszeństwo. Ile nazw, tyle źródeł błogosławieństwa dla małżonków i małżeństwa, przez które zapewnia się i pomnaża spokój, godność i szczęśliwość małżeństw. Dlatego dziwić się nie możemy, że wierność małżeńską zaliczano zawsze do największych dóbr właściwych małżeństwu.

3. NIEROZERWALNOŚĆ WĘZŁA MAŁŻEŃSKIEGO

Całokształt tak wielkich dobrodziejstw uzupełnia i powiększa jeszcze inne dobro małżeństwa, nazwane słowem św. Augustyna sakramentem. Oznacza ono nierozzerwalność węzła małżeńskiego i podniesienie i poświęcenie umowy małżeńskiej przez Chrystusa Pana do skutecznego znaku łaski.

Nierozzerwalność węzła małżeńskiego podkreśla naprzód sam Chrystus dobitnie tymi słowy: "*Co tedy Bóg złączył, człowiek niechaj nie rozłącza*"⁽³³⁾ i: "*Wszelki, który opuszcza żonę swą, a druga pojmuje, cudzołoży: a kto od męża opuszczoną pojmuje, cudzołoży*"⁽³⁴⁾.

Do tej nierozzerwalności zalicza św. Augustyn jasnymi słowy to, co nazywa dobrem sakramentu: "Sakrament oznacza, że małżeństwo nie ma być rozrywane i mąż rozwodzący się lub żona rozwodząca się nie mają nawet ze względu na potomstwo zawierać innego małżeństwa"⁽³⁵⁾.

Nierozzerwalna ta trwałość przysługuje wszystkim prawdziwym małżeństwom, chociaż nie wszystkim w tej doskonałej mierze; bo słowo Pańskie: *Co tedy Bóg złączył, człowiek niech nie rozłącza*, wyrzeczone o małżeństwie pierwszych rodziców naszych, tym pierwowzorze wszystkich przyszłych małżeństw, powinno się odnosić do wszystkich prawdziwych małżeństw. Chociaż więc przed Chrystusem wzniosła surowość pierwotnego prawa złagodzona została, tak że Mojżesz synom ludu wybranego dla twardości serc ich z pewnych przyczyn wystawić pozwolił list rozwodowy, to jednak Chrystus Pan mocą najwyższego prawodawcy pozwolenie to większej wolności cofnął i przywrócił stan prawa pierwotnego słowami, które nigdy nie pójdą w niepamięć: **Co tedy Bóg złączył, człowiek niechaj nie rozłącza**. Dlatego poprzednik Nasz ś. p. Pius VI mądrze bardzo napisał do Biskupa w Agrii: "Wynika stąd jasno, powiada, że małżeństwo już w stanie natury, dawno więc przed wyniesieniem go do godności Sakramentu, Bóg tak był ustanowił, że tworzyło na zawsze węzeł nierozzerwalny, który z tego powodu przez żadną władzę świecką nie mógł być rozerwany. Chociaż więc charakter sakramentalny odłączyć można od małżeństwa, jak np. u niewiernych, to jednak i w takim małżeństwie, ponieważ jest małżeństwem prawdziwym, trwać musi i trwa

rzeczywiście na wszystkie czasy węzeł ten, który według prawa Bożego od początku tak się zrosł z małżeństwem, że żadnej władzy świeckiej nie podlega. Ilekroć zatem jest mowa o zawarciu małżeństwa, zawiera się je albo tak, że rzeczywiście jest małżeństwem i wtedy tkwi w nim na zawsze węzeł ów nierozzerwalny, przysługujący z prawa Bożego każdemu prawdziwemu małżeństwu; albo przypuszcza się, że zostało zawarte bez tego węzła wiekuistego, wówczas nie ma w ogóle małżeństwa, lecz istnieje niedozwolony stosunek, sprzeciwiający się prawu Bożemu. Stosunku tego nie wolno ani zawierać ani go zachowywać"⁽³⁶⁾.

Jeżeli co do trwałości małżeństwa zachodzą wyjątki, chociaż bardzo rzadkie, jak w niektórych małżeństwach naturalnych pomiędzy niewiernymi jedynie zawartych lub pomiędzy chrześcijanami, jeżeli chodzi o małżeństwo co prawda zawarte, lecz nie wykonane, to wyjątek ten zależy nie od woli ludzi, ani od którejkolwiek władzy ludzkiej, lecz od prawa Bożego, którego stróżem i tłumaczem jest jedynie Kościół Chrystusowy. Żadna jednak władza tego rodzaju zastosowana być nie może, z jakiegokolwiek bądź powodu do chrześcijańskiego małżeństwa zawartego i dokonanego. Ponieważ w takim małżeństwie dokonuje się związek małżeński w całej pełni, dlatego też uwidocznia się w nim z woli Bożej trwałość i nierozzerwalność, której rozluźnić nie może żadna powaga ludzka.

Jeżeli, Czcigodni Bracia, pokornie zbadać pragniemy wewnętrzny powód woli Bożej tu się objawiającej, znajdziemy go łatwo w mistycznym znaczeniu chrześcijańskiego małżeństwa, które uwidocznia się wyraziście bardzo w małżeństwie zawartym pomiędzy chrześcijanami. Według świadectwa bowiem Apostoła w liście jego do Efezów (na który wskazaliśmy już na początku)⁽³⁷⁾ jest małżeństwo chrześcijańskie najdoskonalszym obrazem jedności zachodzącej pomiędzy Chrystusem a Kościołem: *"Sakrament to wielki jest, a ja mówię, w Chrystusie i Kościele"*: Jedność ta, dopóki Chrystus żyje i przez Niego Kościół, zaprawdę nigdy nie może być rozwiązana. Poucza też o tym wymownie św. Augustyn tymi słowami: "Tego przestrzega się bowiem w Chrystusie i w Kościele, że żyjący od żyjącego nie może odłączyć się żadnym rozwodem. Sakrament ten w takim jest poważaniu w państwie naszym Bożym... to znaczy w Kościele Chrystusowym... że nawet w tych wypadkach, w których niewiasty tylko dla uzyskania potomstwa za męża wychodzą lub mężczyźni się żenią, nie wolno niepłodną porzucić, aby pojąć inną płodną. Gdyby to jednak kto uczynił, winien jest, nie według prawa ziemskiego (które w razie rozwodu zezwala bez grzechu zawrzeć nowe małżeństwo, na co według świadectwa Zbawiciela również Mojżesz pozwalał Izraelitom dla ich zatwardziałości), lecz według prawa Ewangelii cudzołóstwa, tak samo jak i niewiasta, jeżeli bierze sobie innego męża"⁽³⁸⁾.

a. Dobra płynące z nierozzerwalności

Ile i jak wielkie dobra płyną z nierozzerwalności małżeństwa, nie może ujść uwagi tego, który chociaż powierzchownie tylko zastanowi się nad szczęściem małżonków i ich potomstwa, lub nad pomyślnością całego społeczeństwa ludzkiego. Naprzód więc mają małżonkowie w niej silną rękojmię trwałości swego związku małżeńskiego, czego z natury swej tak bardzo wymaga ofiarne oddanie własnego ja i ścisłe wzajemne połączenie ich dusz; prawdziwa bowiem miłość nie zna granic⁽³⁹⁾. Nadto tworzy ona mocny wał ochronny dla czystości i wierności przeciw wszelkim wewnętrznym i zewnętrznym zakusom niewierności; odbiera wszelką podstawę trwodze i bojaźni, czy małżonek w czasie nieszczęścia lub na starość nie opuści może małżonki, a w miejsce lęku napełnia serce pewnością stałego posiadania. Odpowiada też godności

małżonków i najlepiej przyczynia się do spełnienia obowiązku wzajemnej pomocy, gdyż nierozzerwalne ich stadło przypomina im nieustannie, że nie dla znikomych celów i służenia ciału, lecz dla uzyskania i przysporzenia sobie wyższych i wiecznych dóbr zawarli związek małżeński, który tylko śmierć rozłączyć może. Zaradza też najlepiej obowiązkowi ,opieki nad dziećmi i wychowania ich, trwającemu przez długie lata, gdyż rodzice wspólnymi siłami łatwiej mogą sprostać ciężkiemu i długotrwałemu swemu zadaniu. Nie mniejsze spływa błogosławieństwo na całe społeczeństwo. Z doświadczenia bowiem wiemy, że nierozzerwalna trwałość małżeństw jest źródłem przebogatym życia pocziwego i czystości obyczajów; zachowanie jej zapewnia państwu szczęście i pomyślność, takim bowiem jest państwo, jakimi są rodziny i obywatele, z których się składa, jak ciało z członków. Dlatego dobrze bardzo zasługują się około dobra prywatnego małżonków oraz potomstwa i około dobra publicznego ludzkości, całej ci, którzy; bronią odważnie nierozzerwalności węzła małżeńskiego.

b. małżeństwo jako Sakrament

Poza nierozzerwalnością węzła zawiera jednak dobro sakramentu jeszcze daleko szlachetniejszej wartości, oznaczone trafnie słowem *Sakrament*. Dla chrześcijan słowo to nie jest pustym i próżnym tylko dźwiękiem, gdyż Chrystus Pan "Sakramentów ustanowiciel i dokonawca"⁽⁴⁰⁾ wyniósł małżeństwo wiernych swoich wyznawców do prawdziwego i istotnego Sakramentu Nowego Zakonu, uczynił je znakiem i źródłem osobnej łaski wewnętrznej, przez którą udoskonił miłość przyrodzoną, wzmocnił jedność nierozzerwalną i małżonków uświęcił"⁽⁴¹⁾.

A ponieważ Chrystus umowę, ważną małżeńską pomiędzy wiernymi uczynił znakiem łaski, jest istota Sakramentu z chrześcijańskim małżeństwem tak ściśle złączona, że nie może być pomiędzy wiernymi prawdziwego małżeństwa, "by nie było tym samym sakramentem"⁽⁴²⁾.

Jeżeli więc wierni szczerym sercem zawrą taką umowę małżeńską, otwierają sobie skarbnicę łask, z której czerpią siły obowiązków i zadań swych aż do śmierci.

Sakrament ten bowiem nie tylko pomnaża w tych, którzy łasce nie stawiają przeszkody, czynnik trwały życia nadprzyrodzonego. to jest łaskę uświęcającą, lecz osobne jeszcze dodaje dary, dobre natchnienia, zarodki łaski, pomnaża i doskonali siły przyrodzone, tak że małżonkowie nie tylko rozumieją głęboko całą doniosłość stanu małżeńskiego, jego obowiązki i jego cele, lecz skosztowawszy w duszy ich słodyczy, szczerze się do nich skłonią skutecznie ich zapragną i w czyn obrócą, zwłaszcza, że Sakrament daje im prawo do wzmocnienia się przez łaskę uczynkową, którą uzyskać mogą, ilekroć potrzebować jej będą do wykonania obowiązków swego stanu.

Ponieważ jednak w porządku nadprzyrodzonym działania Opatrzności Bożej obowiązuje prawo, że ludzie z Sakramentów przyjmowanych po uzyskaniu rozumu nie dostępują pełnych owoców jeżeli nie odpowiadają łasce, współdziałając z nią, pozostaje łaska sakramentalna małżeństwa często talentem nieużytecznym, zakopany w ziemi, o ile małżonkowie nie używają sił nadprzyrodzonych i nie pielęgnują ziaren łaski, złożonych w ich sercu i nie doprowadzają ich do rozkwitu. Jeżeli jednak, zdołają znosić ciężary swego stanu i wykonać obowiązki jego i zostaną wielkim tym Sakramentem wzmocnieni, uświęceni i jakoby przemienieni. Jak bowiem według nauki św. Augustyna przeznacza i wspiera się człowieka przez Chrzest i Kapłaństwo czy to do życia chrześcijańskiego, czy też do spełniania czynności

kapłańskich, i nie pozostawia się go nigdy bez łaski sakramentalnej, tak samo prawie (lubo nie na podstawie charakteru sakramentalnego) nie mogą wierni, raz węzłem małżeńskim złączeni, nigdy być pozbawieni pomocy i węzła tego Sakramentu. Przeciwnie, noszą, jak uczy tenże sam św. Doktor, na sobie ten węzeł św., chociażby się stali cudzołożnikami, lubo już nie jako znak chwalebnej łaski, lecz jako znak zbrodni, "tak jak dusza odrzucona, odchodząc od godów połączenia z Chrystusem, nawet po utracie wiary, nie traci znaku sakramentalnego, który otrzymała w kąpieli odrodzenia⁽⁴³⁾.

Małżonkowie zaś, złotym węzłem Sakramentu nie w okowy okuci, lecz przyozdobieni, nie ubezwładnieni, lecz wzmocnieni, niech wszystkimi do tego dążą siłami, by małżeństwo ich nie tylko przez moc i znaczenie Sakramentu, lecz też przez usposobienie ich i cnotliwe życie było i pozostało na zawsze żywym obrazem owocnego bardzo związku Chrystusa z Kościołem, który jest czcigodną tajemnicą mistyczną miłości najdoskonalszej.

Jeżeli się to wszystko, Bracia Czcigodni, z baczną uwagą i żywą wiarą rozważy, jeżeli się rzuci snop światła nadprzyrodzonego na te szczytne dobra małżeństwa, na potomstwo, wierność małżeńską i sakrament, trzeba z głębi duszy podziwiać mądrość i dobroć Boga, który przede wszystkim przez czyste zjednoczenie małżeńskie tak nad wyraz wiele uczynił i dla godności oraz szczęśliwości małżonków i dla utrzymania rozmnożenia rodzaju ludzkiego.

II. PONIŻENIE MAŁŻEŃSTWA

Im chętniej rozważaliśmy niezmierną godność nieskalanego związku małżeńskiego, Wielebni Bracia, tym boleśniej przychodzi Nam patrzeć na poniżenie i powszechne sponiewieranie, jakiego w obecnych zwłaszcza czasach związek ten nieraz doznaje.

Już bowiem nie pokątnie tylko, w skrytości, lecz publicznie, z bezwstydną szczerością depcze i ośmiesza się świętość małżeństwa: żywym słowem, drukiem, w teatrach, romansach, miłosnych powieściach i satyrach, kinach, wykładach radiowych, wszelkimi w ogóle nowoczesnymi wynalazkami. Rozwody, cudzołóstwa, przeróżne występki wychwala się lub przedstawia tak nęcąco, jakby w nich grzesznego ani hańbiącego nic nie było. Ukazują się wydawnictwa, zachwalane jako naukowe, w rzeczy samej jednakże przybrane tylko w pozory naukowości, aby tym łatwiej zdobyć zaufanie czytelników. Głoszone w nich zasady podaje się za wyniki współczesnej nauki, i to nauki, starającej się o ustalenie samej tylko prawdy, a odrzucającej przestarzałe przodków przesady. Wśród tych staroświeckich zapatrywań odrzuca ona i usuwa tradycyjne zasady chrześcijańskie o małżeństwie.

Takie poglądy zaszczepia się ludziom wszelkich warstw: bogatym i ubogim, robotnikom i pracodawcom, wykształconym i prostaczkom, samotnym i małżonkom, pobożnym i bezbożnym, dorosłym i młodzieży; dla niej sidła te szczególne są groźne, gdyż łatwiej daje się ułowić.

Nie wszyscy wszakże zwolennicy tych nowoczesnych zapatrywań posuwają się do ostatecznych krańców rozwyrzonej zmysłowości. Niektórzy stają niejako w pół drogi, sądząc, że choć w kilku punktach prawa Bożego i przyrodzonego należy poglądom współczesnym poczynić ustępstwa. Ale i oni są mniej lub więcej świadomymi wysłannikami owego wroga, który zawsze usiłuje nasiać kąkol uśród pszenicy⁽⁴⁴⁾. My zaś, ustanowieni przez Ojca rodziny stróżami roli, obarczeni świętym obowiązkiem czuwania, by dobre ziarno nie zanikało wśród

chwastów, przejmujemy się do głębi serca słowami, przez Ducha św. skierowanymi do Nas, słowami, którymi Paweł św. upominał umiłowanego Tymoteusza: "Ale ty czuwaj... usługiwanie twoje wypełniaj... Przepowiadaj słowo, nalegaj w czas i nie w czas: karz, proś, taj z wszelką cierpliwością i nauką"⁽⁴⁵⁾.

Fałszywe zapatrywanie

A ponieważ, by podstępów wrogich uniknąć, trzeba je wpierw poznać, i ponieważ pożyteczną jest rzeczą na sidła te nieostrożnym zwrócić uwagę, nie możemy ich, chociaż wolelibyśmy haniebnych tych występków nie dotykać "jako świętym przystoi"⁽⁴⁶⁾, pominąć zupełnie milczeniem ze względu na dobro dusz i ich zbawienie.

Rozpocznijmy od źródeł zgubnych tych zapatrywań. Główny ich błąd polega na tym, że uważają małżeństwo za wymysł ludzki, nie za instytucję przez Stwórcę natury powołaną do bytu a przez Chrystusa Pana podniesioną do godności prawdziwego Sakramentu. W przyrodzie i jej prawach, tak mówią jedni, nie można się doszukać ani śladu małżeństwa; istnieje tam tylko zdolność rozrodcza i gwałtowny popęd, wyrrywający się nieprzeparcie do zadowolenia owej siły. Inni zaś przyznają, że w naturze ludzkiej drzemią jakieś zaczątki, jakby zarodki prawdziwego małżeństwa, bez niego bowiem, bez takiego trwałego węzła, jednoczącego ludzi, i godność małżonków byłaby na szwank narażona i również naturalny cel jego: zrodzenie i wychowanie potomstwa. Niemniej i oni utrzymują, że małżeństwo samo, ponieważ poza owe zarodki wykracza, wynalazkiem jest ludzkim, dokonany pod wpływem rozmaitych przyczyn, i wynikiem jedynie woli ludzkiej.

Jakżeż oni wszyscy błędzą! Jakże haniebnie uchylają uczciwości! Wynika to już z wywodów Naszych w piśmie Naszym niniejszym o początku i o istocie małżeństwa, o jego celach i dobrach. Ponadto niestychana szkodliwość tych wymysłów uwidocznia się już z wniosków, wysnutych przez samych zwolenników owych zasad. Twierdzą bowiem, że prawa, obrzędy, obyczaje, określające małżeństwo, wywodzą się jedynie z woli ludzkiej, jej też jedynie podlegają. Stąd można je i powinno się ustanawiać, zmieniać i znosić według ludzkiego upodobania i według zmiennych zapatrywań czasu. Popęd płciowy natomiast, ponieważ złożony jest w samej naturze, ograniczony być nie może i prawa jego sięgają poza małżeństwo; może przeto działać już to w małżeństwie, już to poza nim, choćby z pominięciem jego celów, jakoby nierząd kobiet lekkich obyczajów niemal tymi samymi mógł się cieszyć prawami, jak czyste macierzyństwo prawnej, małżonki.

Z takich to wychodząc zasad, posunęli się niektórzy tak daleko, że wymyślili nowe sposoby współżycia, odpowiadające rzekomo wymaganiom umysłowości i doby współczesnej. Mają to być nowe formy małżeństwa, mianowicie: małżeństwo *terminowe*, *próbne*, *koleżeńskie*. Przywłaszczają one sobie wszelkie prawa i przywileje małżeństwa, nie wiążąc się jednak węzłem nierozzerwalnym i unikając potomstwa, chyba, że obie strony później swoje współżycie zamieniają w prawidłowe małżeństwo.

Nie brak i takich, którzy usilnie zabiegają o uzyskanie sankcji prawnej dla tych potwornych wymysłów, a przynajmniej o uwzględnienie ich w ustroju społecznym. Nie przychodzi im, zdaje się, nawet na myśl, że w dążeniach tych nie wyczuwa się tej nowszej tak zachwalanej *kultury*, że jest to raczej niewysłowione zepsucie, strącające narody kulturalne na barbarzyński poziom jakichś tam szczepów pierwotnych.

1. ZAPATRYWANIA NA POTOMSTWO

a. nadużycia małżeństwa

Aby już, Czcigodni Bracia, przejść do omówienia spraw, sprzeciwiających się poszczególnym dobrom małżeństwa, potrąćmy najpierw o potomstwo. Wielu ośmiela się nazywać je przykrym ciężarem małżeństwa i poleca wystrzegać się go starannie, nie przez uczciwą wstrzeźliwość (która za zgodą obojga małżonków także w małżeństwie jest dozwolona), lecz gwałceniem aktu naturalnego. Na te zbrodnicze czyny pozwalają sobie jedni dlatego, że sprykrzywszy sobie dzieci, zażywać pragną samej rozkoszy bez ciężarów, inni tym się zasłaniają, że ani wstrzeźliwości zachować, ani też potomstwem obarczać się nie mogą, już to ze względu na siebie, już to na małżonkę, już też na swój stan majątkowy.

Ale niema takiej przyczyny, choćby najbardziej ważnej, która by zdołała z naturą uzgodnić i usprawiedliwić to, co samo w sobie jest naturze przeciwne. Otóż akt małżeński z natury swej zmierza, ku płodzeniu potomstwa. Działa zatem przeciw naturze i dopuszcza się niecznego w istocie swej nieuczciwego czynu ten, kto spełniając uczynek, świadomie pozbawia go jego skuteczności.

Nie dziwi więc, że według świadectwa Pisma św. Bóg w majestacie swoim haniebną tę zbrodnię straszliwym swoim ścigał gniewem i niekiedy nawet ukarał śmiercią, jak o tym wspomina św. Augustyn: "Bezprawnie i haniebnie używa małżeństwa choć z własną żoną ten, kto unika potomstwa. Tak czynił Onan, syn Judy, i dlatego uśmiercił go Bóg"⁽⁴⁷⁾.

Ponieważ od niedawna niejedni, jawnie odstępując od nauki chrześcijańskiej, przekazanej od początku i niezłomnie zachowanej, sądzą że w obecnych czasach inną w tym przedmiocie należy głosić naukę, dlatego Kościół Katolicki, któremu sam Bóg powierzył zadanie nauczania i bronienia czystości i uczciwości obyczajów, Kościół ten, pragnąc pośród tego rozprężenia obyczajów zachować związek małżeński czystym i od tej zakały wolnym, odzywa się przez usta Nasze głośno i obwieszcza na nowo: Ktokolwiek użyje małżeństwa w ten sposób, by umyślnie udaremnić naturalną siłę rozrodczą, łamie prawo Boże oraz prawo przyrodzone i obciąża sumienie swoim grzechem ciężkim.

Upominamy zatem najwyższą swoją powagą i powodowani troską o dusz wszystkich zbawienie spowiedników i duszpasterzy, aby wiernych swoich w sprawie tego niesłuchanie ważnego przykazania Bożego nie pozostawiali w błędzie. Tym bardziej upominamy ich, by sami nie zarażali się tymi zgubnymi zapatrywaniami i w sprawach tych żadną miarą nie byli pobłażliwymi. Jeślibyś zaś spowiednik albo duszpasterz jaki - broń Boże - wiernych swoich w takie błędy wprowadził, albo ich, czy to dając zezwolenie, czy też podstępnie milcząc, w nich utwierdził, niech wie, że będzie musiał Bogu Najwyższemu Sędziemu, zdać surowy rachunek z sprzeniewierzenia się powołaniu swemu, i że do niego odnoszą się słowa Chrystusowe: "*Ślepi są, i wodzowie ślepych: a ślepy jeśliby ślepego prowadził obaj w dół wpadną*"⁽⁴⁸⁾.

W obronie grzesznego używania małżeństwa zaś przytacza się często powody urojone albo przesadne - o bezwstydnym bowiem nie chcemy wspominać. Przecież dobra Matka, Kościół, zna doskonale i docenia zdrowotne względy, zagrażające życiu matki, o które tu chodzi. Któż może bez głębokiego współczucia o tym myśleć? Kogo nie ogarnia podziw najwyższy na widok matki, w bohaterskim poświęceniu gotowej iść na niechybną niemal śmierć, byle ocalić życie

dziecka, spoczywającego pod jej sercem? Jej cierpienia, poniesione w bezwzględnym spełnieniu obowiązku naturalnego Bóg jedynie w przebogatym zmiłowaniu swoim będzie mógł wynagrodzić i dać doprawdy miarę nie tylko natłoczoną, ale opływającą⁽⁴⁹⁾.

Wie również doskonale Kościół Święty, że nieraz jedna strona znosi raczej aniżeli popełnia grzech, zezwalając z ważnego na ogół powodu, wbrew własnej woli, na naruszenie właściwego porządku. Strona ta jest w takim wypadku bez winy, byleby nie zapomniała o obowiązku miłości bliźniego i drugą stronę starała się od grzechu powstrzymać. Nie można i tych małżonków pomawiać o występki przeciw porządkowi przyrodzonemu, którzy z praw swoich w naturalny i prawidłowy sposób korzystają, chociaż się już potomstwa spodziewać nie mogą dla powodów naturalnych czy to wieku, czy też innych jakichś ułomności. Małżeństwo bowiem i używanie go obejmuje jeszcze drugorzędne cele, jak wzajemną pomoc, wzajemną miłość i uśmierzenie pożądliwości. Do tych celów wolno małżonkom dążyć, jeśli tylko przestrzegają prawidłowości owego aktu i podporządkowują go celowi pierwszemu.

Wielce też wzruszają Nas skargi owych małżonków, którzy srogim niedostatkiem dotknięci, z trudem ledwie dzieci wyżywić mogą.

Należy się jednak mieć na, baczności, by opłakany stan majątkowy nie stał się przyczyną jeszcze bardziej opłakanych błędów. Niema bowiem takich trudności, które by mogły znieść prawomocność przykazań Bożych, zabraniających czynów złych z swej istoty. W jakichkolwiek okolicznościach małżonkowie mogą zawsze za łaską Bożą w stanie swoim żyć uczciwie i czystość małżeńską zachować bez owych niecznych występków. Niezachwianie bowiem trwa prawda nauki chrześcijańskiej, orzeczona przez urząd nauczycielski Soboru Trydenckiego: "Niech nikt nie przychyła się do owego zuchwałego zdania, odrzuconego przez Ojców pod groźbą wyklęcia, że człowiek usprawiedliwiony przykazań Bożych przestrzegać nie może. Bóg bowiem rzeczy nie możliwych nie nakazuje, a nakazując coś, upomina, abyś czynił, co zdołasz, uprosił sobie, czego nie zdołasz, a On pomoże, byś zdołał"⁽⁵⁰⁾. Tę samą prawdę ponownie i uroczyście ogłosił i zatwierdził Kościół, potępiając kacerstwo Jansenjusza, który dobroć Boga bluźnierczo zaczepić się ośmielił twierdzeniem: "Niektóre przykazania Boże przerastają obecne siły ludzi, pragnących i usiłujących je spełnić w stanie usprawiedliwienia: brak im również łaski, dzięki której przykazania stałyby się wykonalnymi"⁽⁵¹⁾.

b. Zamach na życie dziecka (indykacje)

Wspomnieć musimy, Czcigodni Bracia, o innej jeszcze zbrodni, zagrażającej życiu dziecka, znajdującemu się w łonie matki. W tej sprawie pragną jedni decyzję uzależnić od woli ojca albo matki. Inni znów chcą na ten zabieg wówczas tylko zezwolić, jeśli zachodzą wyjątkowo ważne powody, które nazywają indykacją lekarską, społeczną, czy eugeniczną. Wszyscy domagają się, aby państwowe ustawy karne, ścigające zamach na życie dziecięcia w łonie matki, indykacje ich (nie wszyscy bronią tej samej) uznały i karami nie okładały. Żąda się nawet tu i ówdzie, by władze publiczne wzięły w ręce swoje wykonanie tej śmiercionośnej operacji, co jak to niestety wszystkim wiadomo, gdzie indziej się dzieje.

W sprawie "indykacji lekarskiej lub terapeutycznej" - by użyć tych określeń - wyraziliśmy już, Czcigodni Bracia, głębokie swoje współczucie dla takiej matki, której spełnieniu obowiązku naturalnego zagrażają choroby a nawet śmierć. Lecz jakież kiedykolwiek przytoczyć można powód dla usprawiedliwienia zamierzonego zabójstwa niewinnego dziecięcia? A przecież o to

tu chodzi. I czy ono godzi w życie matki, czy w życie dziecka, zawsze sprzeciwia się przykazaniu Bożemu i głosowi przyrodzonemu: "*Nie zabijaj*"⁽⁵²⁾. Życie dziecięcia tak samo święte, jak życie matki. Stłumić go nikt, nawet państwo, nigdy nie będzie miało prawa. Nedorzecznie bardzo przywodzi się przeciw tym niewinny istotom prawo miecza, gdyż ono obejmuje jedynie winnych. Nie wchodzi tu także w grę zasada godziwości krwawej obrony przeciw napastnikowi (któż bowiem niewinne takie maleństwo mógłby nazwać napastnikiem?). Niema też żadnego tzw. prawa "bezwzględnej konieczności", które by mogło usprawiedliwić uśmiercenie niewinnego dziecka. Zasługują zatem na pochwałę owi sumienni i doświadczeni lekarze, którzy starają się i życie matki i życie dziecięcia zachować i obronić. Niegodnymi natomiast okazaliby się szlachetnego miana i tytułu lekarskiego ci, którzy by ze względów leczniczych albo przez niewłaściwe współczucie nastawali na życie matki lub płodu.

Wywody te zgadzają się zupełnie z ostrymi wyrzutami, wygłoszonymi przez Biskupa hippońskiego przeciw małżonkom, którzy usilnie wystrzegają się potomstwa, a gdy się zawiodą, zbrodniczo je niszczą. Píše bowiem: "Rozpustne to okrucieństwo albo raczej okrutna rozpusta zapędza się nieraz tak daleko, że używa trucizn przeciw zapłodnieniu, a gdy zawiodą, niweczy jakimiś środkami poczęty płód w łonie i spędza go. Wolą tacy ludzie, by potomstwo już ginęło, nim jeszcze żyć zaczęło, lub, gdy już było w żywocie, wolą je zabić, niż mu pozwolić ujrzeć światło. Jeśli oboje są takimi, nie są małżonkami, a jeśli od początku takimi byli, współżycie ich nie było małżeństwem, lecz nierządem. Jeśli zaś nie oboje są takimi, powiem wprost: albo ona jest poniekąd nałożnicą męża, albo on cudzołożą z żoną swoją"⁽⁵³⁾.

Wolno natomiast i powinno się mieć na względzie to wszystko, co przemawia za indykacją społeczną i eugeniczną, byleby się to osiągało środkami dozwolonymi, uczciwymi i w słusznym granicach. Chcieć wszelako zabójstwem niewinnych zaradzić owym koniecznościom, na których owe indykacje polegają, byłoby niemądrą i przeciwną przykazaniu Bożemu, wypowiedzianemu słowy Apostoła. "*Nie mamy czynić złych rzeczy, aby przyszły dobre*"⁽⁵⁴⁾.

W końcu nie powinny rządy i ciała ustawodawcze o tym zapominać, że to ich obowiązek stanąć za pomocą odpowiednich ustaw i kar w obronie życia niewinnych. Obowiązek ten jest tym pilniejszy, im mniejsza możliwość samoobrony u tych, których życie jest zagrożone i zwalczane. Do nich zaliczyć należy przede wszystkim dzieci w łonie matki. Jeśli zatem władze państwowe owych maleństw nie tylko nie bronią, lecz ustawodawstwem swoim i zarządzeniami na te zabiegi się godzą i maleństwa owe w ten sposób wydają w ręce lekarzy i innych osób na śmierć pewną, niech pamiętają o tym, że Bóg jest sędzią i mścicielem .krwi niewinnej, wołającej z ziemi do nieba"⁽⁵⁵⁾.

Odrzucić w końcu należy pewne dążenia, odnoszące się bezpośrednio do przyrodzonego prawa człowieka w sprawie jego małżeństwa, lecz pozostające także w związku z dobrem potomstwa. W przesądnej trosce o cele eugeniki, nie ograniczają się niektórzy do udzielania higienicznych wskazówek, jak najlepiej zapewnić zdrowie i rozwój fizyczny potomstwa - co się zdrowemu rozumowi nie sprzeciwia, - lecz stawiają względy eugeniczne ponad wszystkie inne, nawet wyższego urzędu cele małżeństwa. Domagają się zatem, by zawarcie małżeństwa z urzędu zabronionym było tym wszystkim, którzy według zasad i przewidywań naukowej eugeniki przez dziedziczność ułomne i upośledzone mieć będą potomstwo, choćby sami bez wszystkiego małżeństwo mogli zawrzeć. Mało jeszcze. Mocą ustawy mają, nawet wbrew własnej woli, przez przebieg lekarski pozbawieni być swej naturalnej siły rozrodczej. Zabiegu

takiego nie wolno dokonać ani z wyroku sądowego za karę jakichś ich zbrodni, ani dla zapobieżenia przyszłym ich przestępstwom. Przypisywanie takiego prawa władzy świeckiej sprzeciwia się wszelkiemu prawu Bożemu i ludzkiemu i nigdy go ta władza nie miała ani podług sprawiedliwości mieć nie może.

Wyznawcy takich poglądów niesłusznie zapominają o tym, że rodzina jest rzeczą ważniejszą, niż Państwo, że ludzie nie tyle dla ziemi i doczesności się rodzą, ile dla nieba i wieczności. A jeśli chodzi o ludzi, sposobnych skądinąd do małżeństwa, którzy mimo wszelkiej zapobiegliwości i starań prawdopodobnie ułomne tylko zrodzą potomstwo, nie wolno ich winić za zawieranie małżeństwa, lubo z drugiej strony często im małżeństwo odradzać się powinno.

Państwu nie przysługuje żadna bezpośrednia władza nad ciałem podwładnych. Jeśli niema winy i tym samym powodu do kary cielesnej, nie wolno mu naruszyć całości ciała albo go kaleczyć, ani ze względów eugeniki ani z innych jakichkolwiek powodów. Taką jest nauka św. Tomasza z Akwinu. Roztrząsając zagadnienie, czy sędziom dla zapobieżenia złemu w przyszłości wolno kogoś ukarać, zezwala na to, jeśli chodzi o jakieś inne kary, ale zupełnie słusznie przeczy, jeśli chodzi o kaleczenie ciała: "Sądom ludzkim nie przysługuje nigdy prawo wymierzenia komuś niewinnemu kary cielesnej, czy to śmierci, czy kaleczenia, czy chłosty" [\[56\]](#).

Jest to zresztą nauką chrześcijańską i także wynikiem ludzkiego rozumowania, że poszczególne człowiek częściami swego ciała tylko do tych celów rozporządza, do których przez przyrodę są przeznaczone. Nie można ich niszczyć lub kaleczyć lub w jaki inny sposób udaremniać naturalnego ich przeznaczenia, chyba że tego wymaga zdrowie ciała całego.

2. PRZECIW WIERNOŚCI MAŁŻEŃSKIEJ

a. w ogóle

Przechodzimy teraz do drugiego zespołu błędów zapatrywań, do błędów przeciw wierności małżeńskiej. Każdy grzech przeciw potomstwu jest w rzeczy samej także w jaki bądź sposób grzechem przeciw wierności małżeńskiej, ponieważ oba te dobra związane są ze sobą. Poza tym jednak trzeba by jeszcze osobno wyliczyć tyle błędów i spaczeń wierności małżeńskiej, ile ta wierność właśnie obejmuje cnót domowych. Są nimi: nieskalana wzajemna wierność małżonków, podporządkowanie się żony wobec męża w sprawach godziwych, stała w końcu wzajemna miłość między małżonkami.

Wierność zatem podrywają naprzód ci, którzy sądzą, że można zgodzić się na uznanie owych nowożytnych poglądów i obyczajów, dopuszczających fałszywe i wcale nie bezgrzeszne przyjaźnie z osobami trzecimi, a poza tym gotowi są przyznać małżonkom w owych przyjaźniach na swobodniejsze uczucia i nieskrępowanie się w stosunkach towarzyskich. Wymagania te (jak sądzą) są tym bardziej uzasadnione, że według nich wielu ludzi odznacza się tak gwałtownym popędem płciowym, że się w ciasnych granicach jednego małżeństwa zadowolić nie mogą. Bogobojnych zatem małżonków surowe poglądy, nie pozwalające na żadne zmysłowe uczucia i czyny z innymi osobami nazywają staroświeckimi przesadami, lub niską, pospolitą zazdrością. Pragną więc, by istniejące ustawy karne, zabezpieczające wierność małżeńską, pozbawiono mocy prawnej i zniesiono.

Szlachetni i uczciwi małżonkowie z obrzydzeniem odwracają się instynktownie od takich marnych i niecnych pomysłów. Naturalny ten odruch zdrowego poczucia znajduje nadto potwierdzenie w przykazaniu Bożym: "Nie będziesz cudzołożył"⁽⁵⁷⁾ i w słowach Chrystusowych: "Wszelki, który patrzy na niewiastę, aby jej pożądał, już ja zcudzołożył w sercu swoim"⁽⁵⁸⁾. Żadne zwyczaje towarzyskie, żadne przykłady przewrotności, żadne postępy cywilizacji tego przykazania Bożego zmienić nie mogą. Jak bowiem jeden i ten sam "Jezus Chrystus wczoraj, i dziś: ten i na wieki"⁽⁵⁹⁾, tak też trwa niezmiennie jedna nauka Chrystusowa, z której ani jedna kreska nie zaginie, aż się wszystko spełni⁽⁶⁰⁾.

b. emancypacja niewiast

Ci sami nauczyciele fałszu, którzy słowem i pismem zaciemniają blask małżeńskiej wierności i czystości, podkopują także wierne i godziwe podporządkowanie się żony wobec męża. Wielu z nich przeżywa posłuszeństwo małżonki zuchwale niegodnym niewolnictwem. Obu małżonkom równe rzekomo przysługują prawa, a że wskutek tego niewolnictwa jednej strony prawa są umniejszone, z wielką pewnością siebie obwieszczają *emancypację* niewiast, po części już dokonaną, po części na dokonanie czekającą. Emancypacja ta jest potrójna i odnosi się do zarządzania domem, zarządzania majątkiem i zapobiegania i spędzenia płodu; nazywają ją emancypacją *społeczną, gospodarczą, i fizjologiczną*. Emancypacja fizjologiczna polega na tym, że niewiasty, gdy sobie tego życzą, wolne być mają od obowiązków małżonki, a więc małżeńskich i macierzyńskich (a wykazaliśmy już dostatecznie, że tego nie można zwać emancypacją, lecz zbrodnią przewrotną). Gospodarcza zaś emancypacja dąży do tego, by żona bez wiedzy i wbrew woli męża swobodnie mogła swoimi zająć się interesami, prowadzić je i nimi zarządzać, z uszczerbkiem oczywiście dla dzieci, męża i całej rodziny. Społeczna emancypacja na tym się zasadza, żeby żona, wolna od zajęć domowych już to około dzieci, już też około rodziny, swoim własnym mogła żyć życiem i również publicznym się urzędem i obowiązkom poświęcać.

Nie w tym wszakże mieści się prawdziwa emancypacja niewiasty i owa rozumna oraz pełna godności wolność, odpowiadająca dostojnemu stanowisku chrześcijańskiej matki i żony; jest raczej wypaczeniem kobiecego charakteru i macierzyńskiej godności oraz zburzeniem całej rodziny. Przez nią traci mąż żonę, dzieci matkę, dom i rodzina cała czujnego zawsze stróża. Doprawdy fałszywe to wyzwolenie i nienaturalne zrównanie z mężem jest raczej zgubą niewiasty. Stąpiwszy bowiem z istic królewskiego tronu w obręb domu, na który Ewangelia kobietę wyniosła, popadnie owa kobieta rychło z powrotem w dawną niewolę (może mało widoczną, niemniej jednak rzeczywistą) i będzie znowu tym, czym była w pogaństwie: zabawką męzczyzny.

Równouprawnienia, o którym się z taką przesadą mówi i o które się tak głośno woła, gdzie indziej szukać należy. Stanowi je uznanie wartości osoby i godności ludzkiej i także prawa z istoty małżeństwa wynikające. Tu bowiem oboje małżonkowie równym cieszą się prawem, jako też równe mają obowiązki. Poza tym zaś powinna panować nierówność pewna i podporządkowanie się jednej strony wobec drugiej. Tego domaga się dobro rodziny oraz konieczna jedność i stałość oraz ład społeczności rodzinnej.

Tam zaś, gdzie wskutek przekształcenia życia gospodarczego także społeczne i gospodarcze warunki zamężnej niewiasty pewnym uległy zmianom, władze publiczne powinny prawa małżonek dostosować do warunków i potrzeb współczesnych, uwzględniając wszakże

wrodzoną psychiczną odrębność niewiasty, czystość obyczajów i wspólne interesy całej rodziny. Nie wolno także nadwerężyć zasadniczego ustroju społeczności rodzinnej. Nie założył jej autorytet ludzki, lecz autorytet nadludzki, Boży, i Boża mądrość. Ani ustawy państwowe, ani widzimi się jednostek ustroju tej społeczności zmienić nie mogą.

Nowożytni nieprzyjaciele małżeństwa posuwają się jeszcze dalej. Wzajemną trwałą miłość, podstawę szczęścia małżeńskiego i źródło najgłębszej radości zastępują jakąś przypadkową harmonią usposobienia i równości charakteru; nazywają to sympatią. Z zanikaniem sympatii rozluźnia i rozpada się jednocześnie to stadło, które tylko stało sympatią. Czyż takie związki będą czymś innym, jak wznoszeniem domu na piasku? Kiedy nadejdzie burza nieszczęść, zachwieje się dom i runie według słów Chrystusa: "*I powiały wichry i uderzyły na ów dom, i upadł i był upadek jego wielki*"⁽⁶¹⁾. Dom natomiast na opoce wzniesiony, tj. na wzajemnej miłości małżonków i na rozważnej i trwałej jednomyślności dusz, nie poruszy się pod nawałnicą, a tym mniej nie runie.

3. PRZECIWIW SAKRAMENTOWI MAŁŻEŃSTWA

W dotychczasowych wywodach. Czcigodni Bracia, staliśmy w obronie dwóch pierwszych, nader cennych dóbr małżeństwa, którym obecni burzyciele porządku społecznego wojnę wydali. Ponieważ zaś trzecie dobro, *sakramentalność* małżeństwa, tamte znacznie przewyższa, nie dziw, że przeciw tej godności szczególnie zwracają się zaczepki przeciwników. Twierdzą więc najpierw, że małżeństwo, to rzecz ściśle świecka i ludzka, nie podlega zatem żadną miarą władzy zreszenia religijnego, Kościoła Chrystusowego, lecz tylko społeczeństwu świeckiemu. Powtórnie znoszą nierozzerwalność związku małżeńskiego, pozwalając nie tylko na rozejście się małżonków, czyli na rozwody, lecz pragną nawet dać tym rozwodom moc prawną. Następstwem będzie w końcu to, że małżeństwo obrane ze swego charakteru świętego, stoczy się do rzędu spraw czysto świeckich i ludzkich.

a. małżeństwo rzekomo rzecz zupełnie świecka

Na poparcie pierwszego twierdzenia wywodzą, że akt cywilny uważać należy za właściwy kontrakt małżeński (nazywają to *ślubem cywilnym*). Akt religijny jest tylko pewnym uzupełnieniem tamtego i można go chyba nieoświeconemu i zabobonnemu pozostawić ludowi. Następnie przyznają katolikom prawo zawierania małżeństw z niekatolikami bez jakichkolwiek zastrzeżeń, bez względu na przepisy religii i bez zezwolenia władzy kościelnej. Punkt drugi dotyczy rozwodów: tłumaczą je, podnoszą i popierają ustawodawstwo, im sprzyjające.

Religijny charakter związku małżeńskiego, a w szczególności chrześcijańskiego sakramentu małżeństwa, obszernie omawia i uzasadnia w swej Encyklice Leon XIII. Już często powoływaliśmy się na to orędzie i godzimy się na nie wyraźnie. Do niego przeto odsyłamy i niektóre tylko myśli ponownie poruszamy.

Święty i religijny charakter naturalnego już małżeństwa poświadczają dostatecznie: sama myśl ludzka, najdawniejsze źródła historyczne, nieprzerwana świadomość ludzkości, zwyczaje i obyczaje wszystkich narodów. "Religijny ten pierwiastek nie jest z zewnątrz narzucony, lecz wrodzony, nie od ludzi przyjęty, lecz przez naturę wszczepiony", gdyż "Bóg małżeństwa jest twórcą i już od samego początku ono było niejako odblaskiem wcielenia Słowa Bożego"⁽⁶²⁾.

Święty ten charakter małżeństwa, który ściśle się łączy z religią i porządkiem spraw świętych, wywodzi się najpierw z wspomnianego już pochodzenia swego od Boga. Następnie z celu małżeństwa: ma ono dla Boga zrodzić i wychowywać potomstwo i także samych małżonków wieść do Boga drogą miłości chrześcijańskiej i wzajemnego poparcia. W końcu z wykonania samych naturalnych czynności małżeństwa; jest ono według zamiarów najmędrszego Boga, Stwórcy, środkiem dla przekazywania życia, przy czym rodzicom przypadło być szafarzami wszechmocy Bożej. Dodać na koniec jeszcze należy nową godność, którą małżeństwo otrzymało przez Sakrament. Owiane jest przez to takim dostojęstwem, wyniesione na taką wyżynę, że się Apostołowi przedstawia jako "wielka tajemnica", "czcigodna... nade wszystko"⁽⁶³⁾.

Skoro więc małżeństwo posiada charakter religijny, skoro związek małżonków podobny jest do świętego związku, łączącego Chrystusa z Kościołem, narzeczeni winni mieć chrześcijański stan małżeński w świętem poważaniu i starać się pobożnie, by związek, w który wstąpić zamierzają, był jak najbardziej podobny do owego prawowzoru.

Uchybiają ciężko przeciw temu obowiązkowi, nieraz nawet z narażeniem wiecznego swego zbawienia, ci, którzy lekkomyślnie i bez słuszych przyczyn zawierają małżeństwa mieszane. Kościół, powodując się miłością i kierując przezornością, dla ważnych nader przyczyn powstrzymuje wiernych swoich od takich związków, o czym świadczą liczne orzeczenia, zebrane w całość w owym przepisie Kodeksu, zawierania małżeństwa dwóch osób ochrzczonych, z których jedna jest katolicka, druga wyznania innowierczego lub schizmatyckiego; gdyby jednak zagrażało niebezpieczeństwo odszczepieństwa stronie katolickiej lub potomstwa, małżeństwo takie także prawem Boskim jest zakazane"⁽⁶⁴⁾. Chociaż Kościół niekiedy, licząc się z warunkami czasów, stosunków i osób (bez naruszenia wszakże prawa Bożego i usunąwszy, o ile można, przez pewne gwarancje niebezpieczeństwo odszczepieństwa) od tych ostrych przepisów udziela dyspensy, rzadko tylko strona katolicka z małżeństwa takiego nie odnosi jakiejś szkody.

Stąd smutny objaw, że dzieci z małżeństw mieszanych często odwracają się od wiary lub co najmniej niesłuchanie szybko popadają w obojętność religijną, tzw. indyferentyzm, skąd już tylko jeden krok do niedowiarstwa i zupełnej bezreligijności. Poza tym w mieszanych małżeństwach wiele trudniej o owo urabianie dusz, które ma być odbiciem wspomnianego misterium, łączącego w tajemniczy sposób Chrystusa z Kościołem.

Zbyt łatwo też ginie owa ścisła łączność i społeczność dusz, która jako wybitnym jest znamieniem Kościoła Chrystusowego, tak chrześcijańskiego związku winna być znakiem, ozdobą i chlubą. Zrywają się bowiem lub co najmniej rozluźniają węzły wewnętrzne tam, gdzie w sprawach ostatecznych i najwyższych, które człowiek uwielbia, mianowicie w wierze i życiu religijnym, rozbieżne panują poglądy i dążenia. Wskutek tego dalsze grożą niebezpieczeństwa: zanika wzajemna miłość małżonków, uchodzą z ogniska domowego zgoda i szczęście, które w szczególniejszy sposób płyną z serc jednomyślności. Wszak tyle wieków już temu orzekło prawo rzymskie: "Małżeństwo jest związkiem mężczyzny z niewiastą, jest wspólnością całego życia i uczestnictwem praw Bożych i ludzkich"⁽⁶⁵⁾.

b. rozwody

Wspomnieliśmy już, Czcigodni Bracia, że największą przeszkodę dla upragnionego przez Chrystusa Odkupiciela odnowienia i udoskonalenia małżeństwa stanowi wzmagająca się co dzień łatwość w uzyskaniu rozwodów. Owszem, zwolennicy nowopogańskiego poglądu na świat, nie pouczeni smutną rzeczywistością, z dnia na dzień zawzięcie nacierają na świętą nierozzerwalność małżeństwa i na ustawodawstwo nad nią czuwające. Cel, do którego dążą, jest uchwalenie dopuszczalności rozwodów i zastąpienie przestarzałego ustawodawstwa nowym, bardziej ludzkim.

Przeróżne i liczne przytaczają powody w obronie rozwodów. Jedne wynikające z wad lub win ludzkich, drugie wyływające ze stosunków wewnętrznych (tamte nazywają podmiotowymi, te zaś przedmiotowymi), poza tym wszystko to, co wspólne życie rodzinne utrudnia i uprzykrza. Słuszność tych powodów i pożądaných ustaw pragną udowodnić w przeróżny sposób. Najpierw ze względu na dobro obojga małżonków: jeśli jedna strona jest bez winy, skorzystać może z prawa opuszczenia strony winnej, a jeśli zawiniła ciężko, może być wyłączona ze związku, dla drugiej strony wstrętnego i wymuszonego. Inny powód przytacza się ze względu na dobro dzieci, które albo całkiem nie doznają prawidłowego wychowania, albo u których wychowanie będzie bezskuteczne z tego powodu, że zgorzone waśniami rodziców lub innym jakimś złym przykładem, zbyt łatwo schodzą z drogi uczciwości. Ostatnim powodem ma być ogólne dobro społeczeństwa, które wymaga zniesienia tych małżeństw, które naturalnego swego zadania spełnić już nie mogą. Poza tym ustawy winny udzielać rozwodów dla zapobiegania przestępstwom, których słusznie obawiać się należy wskutek dobrowolnego czy wymuszonego współżycia oraz by nie wystawiać coraz bardziej na pośmiewisko sądów i powagi ustaw; małżonkowie bowiem, celem uzyskania upragnionego rozwodu, dopuszczają się umyślnie zbrodni, dla których sędzia w myśl ustaw małżeństwo rozwiązać może, albo kłamią zuchwale przed sędzią, dobrze stan rzeczy rozumiejącego, że przestępstw owych się dopuścili i potwierdzają to krzywoprzysięstwem. Stąd bredzi się, że należy koniecznie ustawodawstwo do takich konieczności, do nowych warunków, do opinii publicznej, do stosunków i obyczajów nowoczesnych państw dostosować. Każdy z tych powodów z osobną, tym bardziej zaś razem wzięte mają niezbicie przemawiać za koniecznością rozwodów.

Inni posunęli się z podziwu godną czelnością jeszcze dalej i rozumują: ponieważ małżeństwo jest układem czysto prywatnym, podlegać powinno jak każda inna umowa prywatna wyłącznie rozstrzygnięciu i woli obu stron układających się, które z jakiegokolwiek przyczyny małżeństwo rozwiązać mogą.

Wszelako, Czcigodni Bracia, naprzeciw tym szalonym pomysłom stoi niewzruszenie owo przykazanie Boże, przez Chrystusa w całej rozciągłości potwierdzone, którego żadne ustawy ludzkie, żadne narodów uchwały ani ustawodawcy wola obalić nie mogą: *"Co Bóg złączył, człowiek niechaj nie rozłącza"*⁽⁶⁶⁾. Gdyby zaś człowiek bezprawnie to rozłączał, byłoby to zupełnie bez znaczenia. Słusznie więc, jak tylokrotnie widzieliśmy, zapewnił Chrystus sam: *"Wszelki, który opuszcza żonę swą, a drugą pojmuje, cudzołoży: a kto od męża opuszczoną pojmuje, cudzołoży"*⁽⁶⁷⁾. A słowa Chrystusowe odnoszą się do każdego małżeństwa, nawet do czysto naturalnego; każdemu bowiem małżeństwu prawdziwemu przysługuje owa nierozzerwalność, którą, o ile chodzi o rozwiązanie węzła, wyjęta jest z pod uznania stron i z pod wszelkiej władzy świeckiej.

Na pamięć przywieść należy jeszcze uroczyste orzeczenie, które Sobór Trydencki pod karą wyklęcia w ten sposób potępił: "Jeśliby ktoś twierdził, że z powodu kacerstwa albo przykrego pożycia albo umyślnego oddalenia się od żony węzeł małżeński rozerwany być może, niech będzie wyklęty"⁽⁶⁸⁾. I dalej: "Jeśliby ktoś twierdził, że Kościół się myli, kiedy nauczał i naucza, że według nauki Ewangelii i apostołów węzeł małżeński z powodu cudzołóstwa jednej strony rozerwanym być nie może i że druga strona, choćby niewinna, która powodu do cudzołóstwa nie dała, za życia drugiej strony innego małżeństwa zawrzeć nie może, dalej, że dopuszcza się cudzołóstwa, kto niewierną zwalnia i bierze inną, że także ta się dopuszcza cudzołóstwa, co męża opuściwszy, za innego wychodzi: niech będzie wyklęty"⁽⁶⁹⁾.

Nie mylił się Kościół i nie myli się tak nauczając. Jest zatem rzeczą zupełnie pewną, że węzeł małżeński, nawet z powodu cudzołóstwa rozerwanym być nie może. Z tego wynika niewątpliwie, że wszelkie inne powody, słabsze jeszcze, zwykle na korzyść rozwodów przytaczane, mniej jeszcze mają wagi i pominięte być mogą.

Poza tym nietrudno o odparcie owych trzech zarzutów powyżej przeciw nierozzerwalności węzła małżeńskiego wysuniętych. Wszystkie owe przykre skutki można powściągnąć a niebezpieczeństwa usunąć, gdy się w takich beznadziejnych wypadkach zezwala małżonkom na rozejście niezupełne, tj. takie, że węzeł pozostaje cały i nienaruszony. Takie rozłączenie przewiduje prawo kościelne zupełnie wyraźnie w przepisach dotyczących się separacji od łoża, stołu i mieszkania⁽⁷⁰⁾. Ustalenie wszystkich warunków takiej separacji, przyczyn, sposobów dokonania i zastrzeżeń, które by zapewniły wychowanie potomstwa i całość rodziny, oraz które by w miarę możliwości uwzględniały wszystkie trudności wypływające bądź dla małżonków, bądź dla potomstwa, bądź wreszcie dla społeczeństwa, wszystko to zależy jedynie od prawa kościelnego, do zakresu zaś prawa świeckiego należą jedynie sprawy tych skutki cywilne.

Wszelkie wyżej przytoczone względy, przemawiające za zupełną nierozzerwalnością małżeństwa, posiadają moc dowodową i tam, gdzie chodzi o wykluczenie potrzeby i możliwości rozwodzenia się, i tam, gdzie odmawia się jakiegokolwiek władzy ziemskiej udzielania rozwodu. Ile bowiem korzyści płynie z nierozzerwalności małżeństwa, tyleż na odwrót wynika nieszczęść z rozwodów, zgubnych niewypowiedzianie dla jednostek i całej społeczności ludzkiej.

"Następnie zaś, że użyjemy znowu słów poprzednika Naszego, trudno opisać, jak wiele wartości zawiera w sobie trwały węzeł małżeński, a jak wielki posiew złego dojrzewa z rozwodów. Tu bowiem, gdzie zasadę nierozzerwalności małżeństwa zachowano, widzimy związki małżeńskie szczęśliwe w swej stałości i utwierdzeniu, tam gdzie małżonkowie się rozwodzą lub przynajmniej mają możliwość rozwiedzenia się, związki ich stają się niepewne albo niepokój i podejrzenia ich dręczą. Tu panuje wzajemna życzliwość i zespolenie wszelkich dóbr przedziwnie utwierdzone, tam z samej możliwości rozejścia się wynika opłakane ich rozpadanie. Tu zapewnione są najskuteczniejsze pomoce dla zachowania czystej wierności małżeńskiej, tam zaś pojawiają się zgubne pobudki niewierności. Tu zabezpieczona sprawa narodzenia, opieki i wychowania dzieci, tam wszystko zagrożone w swym istnieniu. Tu w wieloraki sposób przecięta sposobność do kłótni między rodzinami i krewnymi, tam jak najczęściej powstają okazje do niezgody. Tu z łatwością zarodki sporów mogą być stłumione, tam rozsiewa się je obficie. Tu przede wszystkim godność i obowiązki niewiasty tak w życiu rodzinnym jak i społecznym są jej szczęśliwie przywrócone zupełnie, tam niegodnie są podeptane, przy czym

żony narażają się na niebezpieczeństwo, że je mężowie opuszczą, gdyby nie chciały się poddać ich lubieżności"⁽⁷¹⁾.

A ponieważ, jak już pełnymi powagi słowy Leona XIII kończyć będziemy, "do obalenia potęgi społeczeństw nic tak się nie przyczynią jak zepsucie moralne, przeto łatwy stąd wniosek, że rozwody są największym wrogiem poszczególnych rodzin i państw całych. Rodzą się one ze skażonych obyczajów społeczeństwa i jak praktyka życia to stwierdza, otwierają dostęp do najgorszych zbrodni w życiu jednostek i społeczeństw. O wiele większym jeszcze okaże się to zło, skoro się zważy, że przyjąwszy raz zasadę możliwości rozwodów na przyszłość, nie zdoła się narzucić żadnych więzów, które by zdołały utrzymać tę możliwość w pewnych wprzód przewidzianych granicach. Bez wątplenia wielką jest moc przykładu, ale, większa jeszcze siła namiętności. To też pod wpływem tych pobudek niechybnie dojdzie do tego, że żądza rozwodzenia się z dnia na dzień coraz bardziej rozrastać się będzie i pochłonie przeliczne dusze, jak choroba roznoszona przez zarazę, albo nurt wody wzbierający po przerwaniu tam"⁽⁷²⁾.

Stąd, jak czytamy w tej samej Encyklice, "jeżeli te dążenia się nie zmieniają, to nieustannie lękać się będą musiały poszczególne rodziny i cała ludzkość, żeby się nie popaść nędznie bardzo... w zamęt i rozprężenie wszelkiego ładu"⁽⁷³⁾. A jak bardzo sprawdza się ta przepowiednia, wypowiedziana już przed pięćdziesięciu laty, widać z rosnącego z dnia na dzień zepsucia moralnego i niesłychanego wypaczenia życia rodzinnego w opanowanych przez komunizm krajach.

III. ŚRODKI ODNOWIENIA MAŁŻEŃSTWA

Podziwialiśmy dotąd, Czcigodni Bracia, z uwielbieniem zarządzenia najmędrszego Stwórcy i Zbawiciela rodu ludzkiego o małżeństwie, bolejąc jednocześnie nad tym, że ludzkie namiętności, błędy i występki niweczą i w pogardę podają dziś powszechnie tak zbawienne zamierzenia Bożej Dobroci. Godzi się więc, byśmy z ojcowską niejako troskliwością zastanowili się nad odnalezieniem odpowiednich środków, które by usunęły zgubne nadużycia przez Nas napiętnowane i przywróciły małżeństwu należne mu poszanowanie.

1. POWRÓT DO IDEI BOŻEJ MAŁŻEŃSTWA

Ku temu nasamprzód przywołać sobie należy na pamięć oczywistą ową prawdę, uznaną przez zdrową filozofię, a nie mniej przez świętą teologię: cokolwiek odchyliło się od przepisane go porządku, tym tylko sposobem dojdzie na nowo do pierwotnego i przyrodzonego stanu, że wróci do boskiej normy, która (jak uczy Doktor Anielski)⁽⁷⁴⁾ jest wzorem wszelkiej prawości. Podkreślił to słusznie przeciw naturalistom ś. p. poprzednik Nasz Leon XIII tymi bardzo doniosłymi słowami: "Prawo to Opatrzności Bożej, że urządzenia Boże i przyrodzone tym okazują się dla nas pożyteczniejsze i zbawienniejsze, im więcej trwają nieskażone i niezmienione w nadanym sobie stanie; wiedział bowiem dobrze twórca wszechrzeczy, Bóg, co przyczynia się do ich ustroju i zachowania i tak je wołał swą i myślą uporządkował, żeby każda z nich cel swój należycie osiągała. Jeśli jednak zuchwalstwo i przewrotność ludzi zmienić i zamącić chce porządek rzeczy opatrnościowo ustalony, wtedy najmędrsze nawet i najpożyteczniejsze urządzenia poczynają szkodzić, albo przestają korzyść przynosić, bo albo przez zmianę utraciły moc pomagania, albo Bóg sam takie nałożyć chciał kary na pychę i zuchwałość

śmiertelnych"⁽⁷⁵⁾. Aby więc w sprawach małżeńskich wrócił ład należyty, powinni wszyscy myśleć Bożą o małżeństwie rozpatrzyć i do niej starannie się stosować.

2. ULEGŁOŚĆ WOLI BOŻEJ, POBOŻNOŚĆ I PRAKTYKI RELIGIJNE

Ponieważ jednak dążeniu temu przeciwstawia się pociąg nieopanowanej zwłaszcza pożądliwości, która z pewnością najgłówniejszą jest przyczyną wszelkich grzechów przeciw uświęconym prawom małżeńskim, ponieważ dalej człowiek namiętności swych poskromić nie zdoła, zanim przed Bogiem się nie ukorzy, dlatego o to przede wszystkim według porządku przez Boga ustalonego zabiegać należy. Niewzruszone to bowiem prawo, że kto Bogu ulega, opanować może za pomocą łaski Bożej i namiętności i pożądliwości; kto natomiast przeciw Bogu się buntuje, odczuwa boleśnie wewnętrzną rozterkę, żarem namiętności wznieconą. Ile w takim porządku rzeczy jest mądrości, wyjaśnia św. Augustyn: "Słuszna bowiem, by rzecz niższa podlegała wyższej; by ulegał wyższemu, kto pragnie, żeby, co niższe jest, jemu podlegało. Uznaj kolejność, szukaj pokoju! *"Ty podległy Bogu, tobie podległe ciało. Co sprawiedliwszą? Co piękniejszą? Ty podległy możniejszemu, podlejsze podległe tobie: służ Temu, który cię stworzył, aby tobie służyło, co stworzone jest dla ciebie. Nie uznajemy bowiem, ani nie zalecamy takiej kolejności: *Tobie podległe ciało, a ty podległy Bogu!* lecz: *Ty podległy Bogu, a tobie, podległe ciało!* Jeżeli zatem za nic masz zasadę, *Ty podległy Bogu*, nigdy nie uzyskasz, by *tobie* podlegało *ciało*. Jeśli nie podlegasz Bogu, znęca się nad tobą niewolnik"(76).*

Ten boskiej Mądrości porządek zaświadcza z natchnienia Ducha świętego sam przechwalebny Nauczyciel Narodów; kiedy bowiem wspomina o dawnych mędracach, którzy poznanego z trudem przez siebie Stwórcy wszechświata uwielbić i uczcić nie chcieli, powiada: *"Dlatego podał ich Bóg pożądliwościom serca ich, ku nieczystości, aby między sobą ciała swe sromocili"*; i dalej: *"dlatego poddał ich Bóg w namiętności sromoty"*⁽⁷⁷⁾, *"Bóg (bowiem) pysznym się sprzeciwia, a pokornym łaskę dawa"*⁽⁷⁸⁾, bez której, jak poucza ten sam Nauczyciel Narodów, człowiek buntowniczej pożądliwości poskromić nie może"⁽⁷⁹⁾.

Ponieważ więc nieokiełzane jej porywy przenigdy w należyty sposób ułagodzone być nie mogą, jeżeli umysł sam nie złoży wpieryw swemu Stwórcy pokornej daniny uległości i czci, dlatego to jedno przede wszystkim jest konieczne, by tych, co świętym węzłem małżeńskim się wiążą, na wskroś przenikała głęboka i prawdziwa wobec Boga uległość, która by rzeźbiła całe ich życie, a umysł i wolę wielką dla boskiego Majestatu czcią przepętniała.

Najsłuszniej przeto i całkowicie w duchu chrześcijańskim postępują ci duszpasterze, którzy, by małżonkowie praw Bożych w małżeństwie nie łamali, zachęcają ich przede wszystkim do pobożności i praktyk religijnych, by całkowicie Bogu się polecili, pomocy Jego gorliwie wzywali, Sakramenta często przyjmowali i zawsze i wszędzie pobożność i uległość wobec Boga pielęgnowali i zachowywali.

Mylą się natomiast grubo wszyscy, którzy lekceważąc albo zaniedbując środki nadprzyrodzone, obiecują sobie, że za pomocą świeckich nauk i wynalazków (jak biologii, nauki o dziedziczności i tym podobnych) doprowadzą ludzi do tego, że poskromią żądze ciała. Nie chcemy przez to powiedzieć, jak gdyby pogardzać należało godziwymi środkami naturalnymi; jeden jest bowiem twórca i natury i łaski, Bóg, który ludziom do ich użytku i ku ich dobru udzielił darów jednego i drugiego rodzaju. Wierni mogą więc i powinni korzystać z

dobrodziejstwa ludzkich zdobyczy; lecz błędzi, kto je uważa za wystarczające do podtrzymania czystości związku małżeńskiego, albo większą im skuteczność przypisuje, niż pomocy łaski nadprzyrodzonej.

3. ULEGŁOŚĆ WOBEC KOŚCIOŁA

To podporządkowanie się małżeństwa i obyczajów Bożym o małżeństwie przepisom, bez którego niema mowy o jego odnowieniu, wymaga, by wszyscy łatwo, z całą pewnością i bez narażania się na omyłki, przepisy te mogli poznać. Nietrudno jednak zrozumieć, ile wkradłoby się omyłek, ile błędów zniekształciłoby prawdę, gdyby jej badanie pozostawiono poszczególnym jednostkom, zdanyim tylko na własny rozum, albo gdyby prywatnym domysłem szukano prawdy objawionej. Jeśli się to odnosi do wielu innych prawd moralnych, to chyba najwięcej trzeba o tym pamiętać w sprawach małżeńskich, gdzie siła pożądliwości ułomną naturę ludzką łatwo za sobą może porwać, oszukując ją i znieprawiając a to tym więcej, że małżonkowie, chcąc zachować prawo Boże, wystawieni są na ciężkie i długie próby, na które, jak z doświadczenia wiemy, powołuje się w swej słabości człowiek jako na tyleż argumentów, zwalniających go od obowiązku zachowywania prawa Bożego.

Żeby zatem nie jakieś zmyślane ani zniekształcone prawo, lecz prawdziwe i istotne prawa Bożego poznanie oświeciło umysły i kierowało obyczajami, do uległości i ohotnego posłuszeństwa wobec Boga trzeba dodać pokorne posłuszeństwo także wobec Kościoła.

Sam bowiem Chrystus Pan ustanowił Kościół nauczycielem prawdy także w tych sprawach, które odnoszą się do ujęcia i uporządkowania obyczajów, chociaż dużo w tych sprawach i ludzkiemu rozumowi jest dostępne. Jak bowiem Bóg przy naturalnych prawdach wiary i obyczajów do światła rozumu dodał objawienie, aby istotną prawdę "w dzisiejszych także warunkach społeczeństwa ludzkiego wszyscy łatwo z całą pewnością i bez domieszki błędów poznać mogli"⁽⁸⁰⁾, tak w tym samym celu uczynił Kościół stróżem i nauczycielem całej prawdy o wierze i obyczajach; wierni przeto powinni go słuchać, aby uchronić się od omyłek rozumu i skażenia obyczajów. Żeby nie pozbawić się pomocy Bożej tak łaskawie udzielonej, konieczne okazać winni to posłuszeństwo nie tylko uroczystym orzeczeniem Kościoła, ale także w pewnej mierze konstytucjom i dekretem, osądającym i potępiającym jakieś opinie jako niebezpieczne lub przewrotne⁽⁸¹⁾.

Niech więc wierni mają się na baczności, by także w zagadnieniach małżeńskich, szeroko dziś omawianych, nie ufali zbyt wrodo własnemu sądowi i fałszywie pojętej wolności rozumu, czyli tzw. "autonomii" uwieść się nie dali. Nie można bowiem pogodzić z mianem prawdziwego chrześcijanina, by ktoś tak zuchwale rozumowi swemu ufał, że niczego za prawdę uznać, nie chce, czego sam z istoty rzeczy nie poznał, a Kościół, powołany przez Boga do nauczania i rządzenia wszystkich narodów, uważał za mniej obeznany w nowoczesnych kwestiach i prądach albo z uległością przyjmował tylko te prawdy, które Kościół, jak wspomnieliśmy, uroczyście ogłosił, jak gdyby poza tym wolno mu było słuszne mieć przekonanie, że pozostałe dekry: albo błędy zawierają, albo też względami prawdy i obyczajów nie dość są uzasadnione. Przeciwnie, znamieniem jest prawdziwego chrześcijanina, uczonego czy nieuczonego, że we wszystkich sprawach wiary i obyczajów chętnie kieruje i orientuje Świętym Kościołem Bożym przez Najwyższego Pasterza jego, Rzymskiego Papieża, którym znowu kieruje Pan Nasz, Jezus Chrystus.

4. CZĘSTE POUCZANIE O MAŁŻEŃSTWIE CHRZEŚCIJAŃSKIM

Skoro więc wszystko ugiąć się musi pod prawo i zamiary Boże, aby do skutku doszła całkowita i trwała naprawa małżeństwa, dokładne pouczenie wiernych o małżeństwie jest sprawą niezwykle doniosłą: pouczenie słowem i pismem, nie raz ani powierzchownie, lecz często i dokładnie argumentami jasnymi i ścisłymi, by prawdy te poruszyły rozum i dotarły do serca. Niech wiedzą wierni i niech często o tym rozważają, jaką mądrość, świętość i dobroć Bóg okazał rodzajowi ludzkiemu, ustanawiając małżeństwo i świętymi podpierając je prawami, a jeszcze więcej, wynosząc je przedziwnie do godności Sakramentu, dzięki której chrześcijańskim małżonkom tak obfite źródło stoi otworem, aby w czystości i wierności oddać się mogli zaszczytnym celom małżeństwa ku dobru i pożytkowi samych siebie, dzieci, państwa i społeczności ludzkiej.

Zaprawdę, jeśli dzisiejsi burzyciele małżeństwa wszystkie wytężają siły, by słowem i pismem, rozprawami i rozprawkami i w niezliczone inne sposoby znieprawić i skazić serca, jeśli czystość małżeńską wystawiają na pośmiewisko i najgorsze nawet występki pochwałami wynoszą, to o wiele więcej Wy, Wielebni Bracia, których *"Duch Święty postanowił biskupami, abyście rządzili Kościołem Bożym, który nabył krwią swoją"*⁽⁸²⁾, wszystkie siły wytężyć musicie, abyście i sami i przez kapłanów wam powierzonych, a także przez stosownie dobranych ludzi świeckich *Akcji Katolickiej* przez Nas tak bardzo upragnionej i zalecanej, ku pomocy apostołstwa hierarchicznego powołanych, w każdy godziwy sposób błędom przeciwstawiali prawdę, ohydzie występku blask czystości, niewoli żądz wolność synów Bożych⁽⁸³⁾, bezecnej łatwości rozwodów trwałość niezbędną w małżeństwie miłości i dozgonne zachowanie ślubowanej wierności.

Wtedy spełni się, że wierni z całej duszy dziękować będą Bogu, iż Jego nakaz ich wiąże i łagodnym niejako przymusem zniewala, by jak najwięcej unikali wszelkiego ubóstwiania ciała i hańbiącej niewoli pożądliwości; że dalej zniechęcą się i całym wysiłkiem woli odwrócą się od nieszczęsnych owych złudzeń, które ku hańbie godności ludzkiej wychwała się dziś słowem i pismem pod nazwą "idealnego małżeństwa", a które z owego idealnego małżeństwa czynią w końcu "małżeństwo znieprawione", jak to z całą powiedziano słusznością.

Zbawienne to o chrześcijańskim małżeństwie pouczenie i religijne wskazówki dalekie będą od przesadnego owego uświadamiania fizjologicznego, którym w obecnych naszych czasach małżonkom przysłużyć się pragną niektórzy, co samych siebie szumnie nazywają naprawicielami małżeńskiego życia, mówiąc dużo o fizjologicznych tych sprawach, które jednak uczą raczej sztuki bezpiecznego grzeszenia, niż cnoty czystego życia. Dlatego przychylamy się, Wielebni Bracia, z całej duszy do słów, którymi poprzednik Nasz ś. p. Leon XIII w Encyklice o chrześcijańskim małżeństwie do Biskupów całego świata się zwrócił: "Ile tylko wysiłkiem swym, ile powagą uzyskać zdołacie, czyńcie starania, by narody, pieczy Waszej powierzone, zachowywały nie sfałszowaną i nieskażoną naukę, którą Chrystus Pan i tłumacze Bożej woli Apostołowie przekazali, a którą Kościół Katolicki wiernie przechował i wiernym po wszystkie wieki zachowywać kazał"⁽⁸⁴⁾.

5. PAMIĘĆ O SAKRAMENTALNYM CHARAKTERZE MAŁŻEŃSTWA

Ale najlepsze nawet pouczenie przez Kościół samo nie wystarcza, by małżeństwo na nowo pod prawo Boże podciągnąć; chociaż bowiem małżonkowie naukę o chrześcijańskim małżeństwie

doskonale znają, musi jednak dołączyć się jeszcze z ich strony mocna wola zachowywania uświęconych praw Boga i natury o małżeństwie. Cokolwiek tedy twierdzi się i rozgłasza słowem i pismem, małżonkowie winni mocno i stale przyswoić sobie tę świętą i poważną zasadę: że we wszystkim, co do małżeństwa się odnosi, bez wszelkiego wahania Bożych przepisów trzymać się będą; że pragną wspierać się wzajemną miłością, zachowywać wiernie czystość, nie naruszać nigdy stałości węzła, po chrześcijańsku i z umiarem zawsze korzystać z praw małżeńskich, zwłaszcza w pierwszym czasie małżeństwa, aby, jeśliby okoliczności tego wymagały, każdy z nich przyzwyczajony do powściągliwości, tym łatwiej mógł się powściągnąć.

W powzięciu, zachowaniu i wykonaniu mocnego tego postanowienia wielką im będzie pomocą częste rozważanie swego stanu i skuteczna pamięć o otrzymanym Sakramencie. Niech przypominają sobie wytrwale, że do obowiązków i godności swego stanu zostali niejako uświęceni i wzmocnieni Sakramentem, którego skuteczna moc, chociaż sakramentalnego nie wyciska znamienia, trwa jednak na wieki. Niech rozważają przeto pełne prawdziwej zaiste pociechy słowa świętego Kardynała Roberta Bellarmina, który wraz z innymi wielkiej miary teologami tak po Bożemu myśli i pisze: "Na Sakrament małżeństwa w dwojaki patrzeć można sposób: raz, kiedy do skutku dochodzi; drugi raz, kiedy po dojściu do skutku trwa. Jest bowiem Sakramentem podobnym do Eucharystii, która jest Sakramentem nie tylko w chwili, gdy się staje, ale także kiedy trwa; dopóki bowiem małżonkowie żyją, związek ich jest zawsze Sakramentem Chrystusa i Kościoła"⁽⁸⁵⁾.

Żeby jednak łaska tego Sakramentu okazała całą swą moc, powinni małżonkowie, jak to już podkreśliliśmy, dołączyć swój wysiłek, polegający na tym, że wedle sił pracują gorliwie nad wypełnieniem swoich obowiązków. Jak bowiem w dziedzinie natury ludzie własną pracą i trudem ćwiczyć muszą zdolności przez Boga dane, aby wykazały całą swą wydajność, a zaniedbane żadnym nie dają wyników, tak też należy własnym wysiłkiem i trudem pomnażać skuteczność łaski, która przez Sakrament na duszę spływa i tam pozostaje. Niech więc małżonkowie nie zaniedbują sakramentalnej łaski, która w nich jest⁽⁸⁶⁾, niech przeciwnie zabierają się do gorliwego, chociaż uciążliwego spełniania obowiązków, a przez to z dnia na dzień tym skuteczniej zaznają mocy łaski. A jeśli kiedy odczują zbyt wielki ciężar trudów swego położenia i życia, niech nie rozpaczają, lecz stosują poniekąd do siebie te słowa, które św. Paweł Apostoł pisał o Sakramencie Kapłaństwa do najmilszego uczucia Tymoteusza, upadającego prawie pod ciężarem trudów i zniewag: *"Napominam cię, abyś wzniecał łaskę Bożą, która jest w tobie przez włożenie rąk moich. Albowiem Bóg nie dał nam ducha bo jaźni, ale mocy i miłości i trzeźwości"*⁽⁸⁷⁾.

6. PRZYGOTOWANIE SIĘ DO MAŁŻEŃSTWA

a. dalsze

Lecz wszystko to, Wielebni Bracia, zależy w wielkiej części od należytego tak dalszego jak bliższego przygotowania się małżonków do małżeństwa. Zaprzeczyć bowiem nie można, że mocny fundament małżeństwa szczęśliwego i zagłada nieszczęśliwego tworzy się i wznosi w duszach młodzieńców i panien już w wieku dziecięcym i młodzieńczym. Jeśli bowiem przed małżeństwem we wszystkim siebie i swoich szukali przyjemności, jeśli namiętnościami swym folgowali, istnieje obawa, że w małżeństwie takimi będą, jakimi byli przed małżeństwem; że w końcu to żać będą, co siali⁽⁸⁸⁾, mianowicie wewnątrz domu smutek, żal, wzajemną pogardę,

swary, zazdrość, niechęć do wspólnego życia, i że, co najgorsza, odnajdą siebie samych, z nieokiełznanymi swymi namiętnościami.

W dobrych więc zamiarach i odpowiednio przygotowani niech przystępują narzeczem do zawarcia związku małżeńskiego, by w niepomyślnych przejściach życiowych tak, jak należy, wzajemnie wspierać się mogli, a jeszcze więcej pomagać sobie w trosce o zbawienie duszy i o przetwarzanie wewnętrznego człowieka w miarę wieku zupełności Chrystusowej⁽⁸⁹⁾. Przyczyni się to również do tego, że rodzice dla ukochanych dzieci będą takimi, jakimi wedle woli Bożej wobec potomstwa być powinni: że mianowicie ojciec naprawdę będzie ojcem, matka naprawdę matką; że dzięki ofiarnej miłości i niestrudzonej troskliwości rodziców ognisko domowe nawet mimo uciążliwej nędzy i wśród tego padołu płaczu stanie się dla dziatwy niejako odbłaskiem rozkosznego owego raj, w którym Stwórca rodzaju ludzkiego pierwszych ludzi umieścił. Stąd też wyniknie, że synów łatwiej wychować będą mogli na ludzi dzielnych i dobrych chrześcijan, że zaprawiają ich duchem Kościoła Katolickiego i wszczepią im ową szlachetną miłość ojczyzny, której wymaga od nas sprawiedliwość i wdzięczność. Dlatego tak ci, którzy o zawarciu w przyszłości świętego małżeństwa myślą, jak ci, którym wychowanie chrześcijańskiej młodzieży poruczono, gorliwie winni przygotować pomyślność, odwracać nieszczęście, przypominając sobie, co w Encyklice Naszej o wychowaniu zalecał: "Trzeba zatem poprawić nieuporządkowane skłonności, wzmacniać i zestrajać dobre od lat najmłodszych, a przede wszystkim należy oświecać rozum i wzmacniać wolę za pomocą prawd nadprzyrodzonych i środków łaski. Bez tych środków nie podobno ani opanować przewrotnych skłonności, ani dojść do doskonałości wychowawczej, właściwej Kościołowi, doskonale i w pełni wyposażonemu przez Chrystusa, i w boską naukę i w Sakramenty, aby skutecznym był nauczycielem wszystkich ludzi"⁽⁹⁰⁾.

b. bliższe

Do bliższego zaś przygotowania dobrego małżeństwa należy staranny bardzo wybór małżonka; od tego bowiem głównie zależy, czy przyszłe małżeństwo będzie szczęśliwe czy nieszczęśliwe, ponieważ jeden małżonek drugiemu może być albo wielką pomocą w widzeniu życia po chrześcijańsku, albo też nie małym niebezpieczeństwem i przeszkodą. Aby zatem narzeczeni przez całe życie nie podnosili kar za nierozważny swój wybór powinni poważnie się zastanowić, zanim wybiorą osobę, z którą odtąd na zawsze żyć będą; niech w tym rozważaniu pamiętają przede wszystkim o Bogu i prawdziwej wierze chrześcijańskiej, niech następnie uwzględnią dobro swoje, dobro małżonka i przyszłego potomstwa, a także społeczeństwa i państwa, które jak z źródła z małżeństwa wypływa. Niech żarliwie proszą o pomoc Bożą, by roztropnie i po chrześcijańsku wybór uczynili, nie pod wpływem ślepej i nieopanowanej namiętności, ani też z chęci jedynie zysku, ani z innej mniej szlachetnej pobudki, lecz z prawej i godziwej miłości i z szczerego do przyszłego małżonka przywiązania; niech poza tym szukają w małżeństwie tych tylko celów, dla których Bóg małżeństwo ustanowił. Niech na koniec nie omieszkają zasięgnąć w sprawie wyboru małżonka rozropnej rady rodziców, niech tej rady nie lekceważą, aby w oparciu o głębszą ich znajomość spraw i życia ludzkiego ustrzegli się zgubnej omyłki i tym obficie zaznali przed ślubem błogosławieństwa czwartego przykazania Bożego: "*Czcij ojca twego i matkę swoją* (pierwsze to przykazanie z obietnicą), *aby ci się dobrze działo i abys był długowieczny na ziemi*"⁽⁹¹⁾.

7. POMOC SOCJALNA DLA MAŁŻONKÓW

A ponieważ nierzadko dokładne wypełnianie przykazań Bożych i cnota małżeńska poważne w tym napotyka trudności, że niedostatek w gospodarstwie domowym i dotkliwy brak środków małżonków gnębi i przygniata, dlatego jest rzeczą konieczną, by w sposób możliwie najlepszy potrzebom ich zaradzono. Nasamprzód całym wysiłkiem dążyć do tego należy, co już poprzednik nasz Leon XIII mądrze zalecił⁽⁹²⁾, by stosunki gospodarcze i społeczne w państwie tak ułożono, aby wszyscy ojcowie rodzin, zależnie od stanu i miejsca zamieszkania, tyle zarobić mogli, aby zapewnić sobie, żonie i dzieciom konieczne utrzymanie: *"Albowiem godzien jest robotnik zapłaty swej"*⁽⁹³⁾. Zatrzymanie jej lub uszczuplanie jest wielką niesprawiedliwością, zaliczoną przez Pismo Święte między najcięższe grzechy⁽⁹⁴⁾; niesprawiedliwą też byłoby rzeczą wyznaczać tak małe myta, że w danych warunkach na wyżywienie rodziny nie wystarczają.

Trzeba się jednak domagać, by także małżonkowie sami już na długo przed ślubem myśleli o zapobieżeniu albo co najmniej zmniejszeniu późniejszych trudności i ciężarów życiowych i żeby od ludzi doświadczonych się uczyli, jakby to skutecznie, ale i uczciwie osiągnąć mogli. Jeśli zaś zadaniu temu nie podołają, trzeba zawczasu się postarać, by za pomocą związków zawodowych albo prywatnych lub publicznych zrzeszeń minimum egzystencji zdobyć mogli⁽⁹⁵⁾.

Jeżeli jednak powyższe wskazania rodzinie, zwłaszcza licznej lub nawiedzanej chorobami, utrzymania zapewnić nie mogą, chrześcijańska miłość bliźniego wymaga stanowczo, by chrześcijańskie miłosierdzie uzupełniło, czego biednym nie dostaje, by bogaci zwłaszcza wspierali słabszych, by w dostatku żyjący zbytecznych wystrzegali się wydatków i niepotrzebnie majątku nie trwonili, lecz użyli go na zachowanie życia i zdrowia tych, którym brak nawet rzeczy koniecznych. Kto Chrystusowi w ubogich udzieli ze swego, otrzyma nader obfitą nagrodę od Pana, kiedy świat przyjdzie sądzić; kto postąpi inaczej, poniesie karę⁽⁹⁶⁾. Nie na próżno bowiem napomina Apostoł: *"Kto by miał majątność tego świata, a widziałby, że brat jego jest w potrzebie, a zawarłby wnętrzości swe przed nim, jakoż w nim przebywa miłość Boża?"*⁽⁹⁷⁾.

Jeżeli jednak prywatna pomoc nie wystarcza, obowiązkiem jest władz publicznych uzupełnić niewystarczające wysiłki prywatne zwłaszcza w sprawie dla dobra ogółu tak ważnej, jaką jest niewątpliwie należyte położenie rodzin i małżonków. Jeżeli bowiem rodziny, liczną zwłaszcza obdarzone dźwiatwą, nie mają odpowiednich mieszkań; jeżeli mąż pracy i chleba znaleźć nie może; jeżeli środki codziennej potrzeby jedynie za wygórowaną nabyć może cenę; jeżeli nawet matka ku niemałej szkodzie gospodarstwa domowego z konieczności i biedy zarobkować musi; jeżeli w zwyczajnych, a nawet nadzwyczajnych kłopotach macierzyństwa nie ma odpowiedniego pożywienia, lekarstwa, pomocy doświadczonego lekarza i tym podobnych: nikt dziwić się nie może, jeżeli małżonkowie oddają się rozpaczy, widząc, jak ciężkie jest ich pożycie domowe i jak trudne zachowanie przykazań Bożych; każdy też widzi, jakie szkody stąd, wyniknąć mogą dla bezpieczeństwa publicznego, dla dobra i istnienia samego państwa, jeżeli tych ludzi doprowadza się do takiego stanu rozpaczy, że nie mając nic do stracenia, w ogólnym przewrocie widzą swoje zbawienie.

Dlatego kierownicy państwa i ci, którym dobro ogółu powierzono, koniecznych potrzeb małżonków i rodzin zaniedbywać nie mogą, jeżeli państwu i dobru ogólnemu znacznej szkody wyrządzić nie chcą; dlatego w ustawodawstwie i przy układaniu budżetu pamiętać powinni o ulżeniu doli biednych rodzin, uważając to za jedno z najpilniejszych zadań swej władzy.

Przy tej sposobności nie bez głębokiego żalu chcielibyśmy zaznaczyć, że nie tak bardzo rzadko z odwróceniem należnego porządku udziela się matce i dzieciom nieślubnym (które co prawda chociażby dla uniknięcia większych szkód wspomagać należy) bardzo łatwo skutecznej i obfitej pomocy, a odmawia się jej dzieciom ślubnym albo przydziela się jej tak skąpo, że wydaje się wymuszoną od ludzi niechętnych.

Wielkie znaczenie, Wielebni Bracia, ma dla władz świeckich dobre zabezpieczenie małżeństwa i rodziny nie tylko pod względem materialnym, ale także w tym, co nazywamy słusznie dobrami duszy; by uchwalono sprawiedliwe prawa i wiernie ich przestrzegano, aby chroniły wierność małżeńską i wzajemne wspieranie się małżonków; historia bowiem uczy, że dobro państwa i doczesne szczęście obywateli nie może być bezpieczne i trwać nietknięte, gdzie chwieje się fundament, na którym się opiera, mianowicie dobry ustrój moralny, i gdzie występki ludzi zasypują źródło, z którego wypływa społeczeństwo, tj. małżeństwo i rodzinę.

8. WSPÓŁDZIAŁANIE PAŃSTWA Z KOŚCIOŁEM

Lecz ani zewnętrzne środki Państwa, ani kary, ani piękność cnoty, ani konieczność, narzucająca się ludziom, nie może zapewnić zachowania porządku moralnego; dodać trzeba autorytet religijny, któryby umysł oświecał prawdą, kierował wolą i ludzką ułomność łaską Bożą umacniał, a autorytetem tym jest tylko Kościół przez Chrystusa Pana założony. Dlatego wszystkich, którzy naczelną władzę w państwie sprawują, usilnie w Panu do zawierania i utwierdzania zgody i przyjaźni z tym Kościołem Chrystusa napominamy, aby złączony dwójakiej władzy wysiłek i starania oddaliły straszne szkody, zagrażające tak Kościołowi jak Państwu z powodu zuchwałej swawoli, wdzierającej się do małżeństwa i rodziny.

Ustawy bowiem świeckie w wielkiej mierze ułatwić mogą ważne zadanie Kościoła, jeżeli w przepisach swych uwzględnią, co prawo Boże i kościelne nakazuje, a nieposłusznych ukarzą. Bo są tacy, którzy albo uważają za moralnie dozwolone, na co ustawy państwa nie pozwalają lub czego karami nie ścigają, albo też jeśli sumienie mówi im co innego, czynu tego się dopuszczają, ponieważ ani Boga się nie lękają, ani ze strony ustaw ludzkich żadnej groźby nie widzą; stąd sobie samym i wielu innym przynoszą zgubę.

Z tego współdziałania z Kościołem nie wyniknie też dla praw i całości państwa żadne niebezpieczeństwo ani uszczuplenie; zbyteczne bowiem i próżne jest jakiegokolwiek tego rodzaju podejrzenie lub lęk; wykazał to już świetnie Leon XIII: "Nikt nie wątpi, powiedział, że założyciel Kościoła Jezus Chrystus pragnął, by władza kościelna odrębną była od władzy świeckiej i by każda z nich wolna i swobodna do swoich celów dążyła, z tym jednak zastrzeżeniem, ku obustronnemu zresztą pożytkowi i ku dobru wszystkich ludzi, aby istniało współdziałanie pomiędzy nimi i porozumienie. Jeżeli rządy świeckie przyjazne podtrzymują i godnie z świętą władzą kościelną stosunki, musi stąd powstać tym większa obopólna korzyść. Rośnie bowiem godność jednej strony, która pod przewodnictwem wiary nie sprzeniewierzy się nigdy sprawiedliwości: zyskuje drugą opiekę i obronę ku dobru wiernych"^[98].

Tak to właśnie, żeby świeży i głośny przykład przytoczyć, według sprawiedliwości i według prawa Chrystusowego doszła do skutku także w sprawach małżeńskich pokojowa ugoda i przyjazny akt, w uroczystej Konwencji między Stolicą Apostolską i Królestwem Italii szczęśliwie dokonany, jak domagały się tego sławne dzieje italskiego narodu i starodawne jego a czcigodne tradycje. I rzeczywiście także w Lateraneńskich Paktach czytamy dekrety: "Państwo

Italskie, chcąc przywrócić instytucji małżeńskiej, która fundamentem jest rodziny, godność, odpowiadającą tradycjom narodu swego, przyznaje Sakramentowi małżeństwa, regulowanemu prawem kanonicznym, prawomocność cywilną⁽⁹⁹⁾; do tej normy i do tego fundamentu dalsze potem zostały dołączone paragrafy konwencji.

Fakt ten może służyć wszystkim za przykład i uzasadnienie tego pewnika, że nawet w naszych czasach (w których głosi się niestety tak często zupełny rozdział Państwa od Kościoła, a nawet od wszelkiej religii) jedna i druga władza naczelna mogą bez wszelkiego uszczuplenia swych praw lub zwierzchniczej władzy, w wzajemnej zgodzie i przyjaznym porozumieniu, ku pożytkowi obydwu społeczności, złączyć i zrzeszyć się i wspólnie nad małżeństwem czuwać, aby przez to daleko usunąć od chrześcijańskich małżeństw zgubne niebezpieczeństwa, a nawet grożącą już ruinę.

9. ENCYKLIKĘ O MAŁŻEŃSTWIE OGŁOSZĄ WIERNYM BISKUPI

To wszystko, cośmy tu z Wami, Wielebni Bracia, z pasterską troskliwością pilnie rozważyli, należy wszystkim ukochanym synom, szczególniejszej Waszej opiece powierzonym, ilu ich jest w wielkiej rodzinie Chrystusowej, z chrześcijańską roztropnością dostatecznie ogłosić i wyjaśnić, żeby wszyscy zdrową naukę o małżeństwie dokładnie poznali, niebezpieczeństw zgotowanych im przez szerzycieli błędów starannie unikali i przede wszystkim *"by zaprzawszy się niepobożności i świeckich pożądliwości, trzeźwo i sprawiedliwie i pobożnie żyli na tym świecie, oczekując błogosławionej nadziei i przyjścia chwaty wielkiego Boga i Zbawiciela naszego Jezusa Chrystusa"*⁽¹⁰⁰⁾.

10. MODLITWA O POMYŚLNY WYNIK ENCYKLIKI I BŁOGOSŁAWIENSTWO APOSTOLSKIE

Niech sprawi więc Ojciec Wszechmogący, *"z którego wszelkie ojcostwo na niebie i na ziemi jest nazywane"*⁽¹⁰¹⁾, który wątłych umacnia, słabych i bojaźliwych na duchu podnosi; niech sprawi Chrystus Pan i Zbawiciel *"czcigodnych Sakramentów twórca i wykonawca"*⁽¹⁰²⁾, który chciał, by małżeństwo było mistycznym obrazem zjednoczenia jego tajemniczego z Kościołem; niech sprawi Duch Święty, Bóg Miłość, światło serc i moc ducha, by, co w tym liście Naszym o świętym małżeństwie Sakramencie, o przedziwnym w nim zarządzeniu i woli Bożej, o błędach i zagrażających niebezpieczeństwach, o środkach im zapobiegających, wyłożyliśmy, wszyscy umysłem swym pojęli, ochotną wolą przyjęli i z pomocą łaski Bożej w czyn wprowadzili, aby przez to w małżeństwach chrześcijańskich zakwitła w całej pełni Bogu poświęcona płodność, nieskażona wierność, niewzruszona stałość, świętość przysięgi i obfitość łask.

Aby Bóg, dawca wszelkich łask, od którego pochodzi wszelkie *chcenie i wykonanie*⁽¹⁰³⁾, wedle łaskawości swej i wszechmocy to sprawić i dać raczył, udzielamy miłościwie, wznosząc jednocześnie z pokorą żarliwe modły przed Tron Jego łaski, jako zadatek obfitego błogosławieństwa tegoż Wszechmocnego Boga. Wam, Wielebni Bracia, duchowieństwu i ludowi, niestrudzonej i czujnej Waszej opiece poręczonego, Apostolskiego Błogosławieństwa.

Dan w Rzymie, u Świętego Piotra, dnia 31 grudnia 1930 roku, dziewiątym Naszego Pontyfikatu.

PIUS PP. XI

Przypisy:

1. *Ephes.* V, 82.
2. Litt. Encycl. *Arcanum divinae sapientiae* 10 Febr. 1880.
3. *Gen.*, I, 27 - 28; II, 22 - 23; *Matth.* XIX, 3 sqq; *Ephes.*, 23, sqq.
4. *Conc. Trid.*, sess. XXIV.
5. Cfr. *Cod. Jur. Can.*, c. 1081, par. 2.
6. Cfr. *Cod. Jur. Can.*, c. 1081, par. 1.
7. S. Thom. Aquin., *Summa theol.* p. III. Suplem., p. XLIX, art. 3.
8. Litt. Encycl. *Rerum Novarum*, 15 Mai 1891.
9. *Gen.*, I, 28.
10. Litt. Encycl. *Ad Salutem*, 20 Apr. 1930.
11. S. August., *De bono coniug.*, cap. 24, n. 32.
12. S. August. *De Gen. ad litt.*, lib. IX, cap. 24, n. 12.
13. *Gen.*, I, 28.
14. I *Tim.* V, 14.
15. S. August., *De bono coniug.*, cap. 24, n. 32.
16. Cfr. I *Cor.* II, 9.
17. Cfr. *Ephes.*, II, 19.
18. *Jo.*, XVI, 21.
19. Litt. Encycl. *Divini illius Magistri* 31 Dec. 1929.

20. S. August., *De Gen. ad litt.*, lib IX, cap. 7, n. 12.
21. *Cod. Jur. Can.*, c. 1013 par. 1.
22. *Conc. Trid.* sess. XXIV.
23. *Matth.* V, 28.
24. Cfr. Decr. S. Officii, 2 Mart, 1679, propos, 50.
25. *Ephes.*, V, 25, cfr. Col, III, 19.
26. *Catech. Rom.*, II cap. VIII, q. 24.
27. Cfr. S. Greg. m., *Homil, XXX in Evang.* (Jo. XIV, 23 - 81), n. 1.
28. *Matth.* XXII, 40.
29. Cfr. *Catech. Rom.*, II cap. VIII, q. 13.
30. *I Cor.*, VII, 3.
31. *Ephes.* V, 22, 23.
32. Litt. Encycl. *Arcanum*, 10 Febr. 1880.
33. *Matth.*, XIX, 6.
34. *Luc.*, XVI 18.
35. S. August., *De Gen. ad litt.*, lib. IX, c. 7, n. 12.
36. Pius VI, *Rescript. od Episc. Agriens.*, 11 Jul. 1789.
37. *Ephes.*, V, 32.
38. S. August., *De nupt. et concup.*, lib. I, cap. 10.
39. *I. Cor.*, XIII, 8.
40. *Conc. Trid.*, sess. XXIV.
41. *Conc. Trid.*, sess. XXIV.
42. *Cod. Jur. Can.*, 1012.
43. S. August., *De nupt. et concup.*, I, cap. 10.
44. *II Tim.*, IV, 2 - 5.

45. Cfr. *Matth.*, XIII, 25.
46. *Ephes.*, V, 3.
47. S. August., *De coniug. adult.*, lib. II. n. 12; cfr. *Gen.* XXXVIII, 8 - 10; S. Poenitent., 3 April., 3 Jun. 1916.
48. *Matth.*, XV, 14; S. Off 22. Nov. 1922.
49. *Luc.*, VI, 38.
50. *Conc. Trident.* sess. VI, cap. 11.
51. Const. Apost. *Cum occasiane*, die 31 Maii 1653, prop. 1.
52. *Exod.*, XX, 13; cfr. Decr. S. Offic. 4 Maii 1898, 24 Julii 1895, 31 Maii 1884.
53. S. August., *De nupt. et concupisc.*, cap. XV.
54. Cfr. *Rom.*, III, 8.
55. Cfr. *Gen.*, IV, 10.
56. *Summ. theolog.*, 2 a 2 ae, q. 108 a. 4 ad 2. m.
57. *Exod.*, XX, 14.
58. *Matth.*, V, 28.
59. *Hebr.*, XIII, 8.
60. Cfr. *Matth.*, V, 18.
61. *Matth.*, VII, 27.
62. Leo XIII, Litt. Encycl. *Arcanum*. d. 10 Febr. 1880.
63. Cfr. *Ephes.*, VI, 32; *Hebr.*, XIII, 4.
64. *Cod. Jur. Can.*, can. 1060.
65. Modestinus, in Dig. (Lib. XXIII, II: *De Ritu nuptiarum*), lib. I, Regularum.
66. *Matth.*, XIX, 6.
67. *Luc.*, XVI, 18.
68. *Conc. Trid.*, sess. XXIV, c. 5.
69. *Conc. Trid.*, sess. XXIV, c. 7.

70. *Cod. Jur. Can.*, cc. 1128 sqq.
71. Leo XIII, Litt. Encycl. *Arcanum*, 10 Febr. 1880.
72. Litt. Encycl. *Arcanum*, 10 Febr. 1880.
73. Litt. Encycl. *Arcanum*, 10 Febr. 1880.
74. S. Thom. Aquin., *Summ. theolog.*, 1. a 2 ae, q. 91, a 1 - 2.
75. Litt. Encycl. *Arcanum*, 10 Febr. 1880.
76. S. August., Enarrat in Ps. 143.
77. *Rom.*, I, 24, 26.
78. *Iac.*, IV, 6.
79. Cfr. *Rom.*, VII, VIII.
80. *Con. Vat.*, sess. III, cap. 2.
81. Cfr. *Conc. Vat.* sess. III, cap. 4; *Cod. Jur. Can.*, c. 1324.
82. *Act. XX*, 28.
83. Cfr. *Jo.*, VIII, 32 sqq.; *Gal*, V, 13.
84. Litt. Encycl. *Arcanum*, 10 Febr. 1880.
85. S. Rob. Bellarmin., *De controversiis*, tom. III, De Matr., controvers. II, cap. 6.
86. Cfr. I *Tim.*, IV, 14.
87. II *Tim.*, 1, 6 - 7.
88. Cfr. *Gal.*, VI, 9.
89. Cfr. *Ephes.*, IV, 13.
90. Litt. Encycl. *Divini illius Magistri*, 31 Dec. 1929.
91. *Ephes.*, VI, 2 - 3; cfr. *Exod.* XX, 12.
92. Litt. Encycl. *Rerum Novarum*, 15. Maii 1891.
93. *Luc.*, X, 7.
94. Cfr. *Deut.*, XXIV, 14, 15.

95. Cfr. Leo XIII, Litt. Encycl. *Rerum Novarum*, 15 Maii 1891.

96. *Matth.*, XXV, 34 sqq.

97. I *Jo.*, III, 17.

98. Litt. Encycl., *Arcanum*, 10 Febr. 1880.

99. *Concord.* Art. 34: Acta Apost. Sed. XXI (1929) pag.290

100. *Tit.*, II, 12 - 13.

101. *Ephes.*, III, 15.

102. *Conc. Trid.*, sess. XXIV.

103. *Phil.*, II, 13.